

Nomadi s margine u Prosjacima i sinovima Ivana Raosa

Milas, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:063748>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Engleski i hrvatski jezik i književnost

Ivana Milas

**Nomadi s margine
u *Prosjacima i sinovima* Ivana Raosa**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić

Osijek, rujna 2012.

SADRŽAJ

Sažetak.....	
1. Uvod.....	4
2. Tko su nomadi i marginalci?.....	6
3. Razvoj koncepta marginalnosti.....	7
4. Nomadi s margine – profesionalni prosjaci.....	9
5. Gospodarski status – element koji određuje marginalnost skupine.....	11
6. Vrijednosti ruralne sredine i njihov utjecaj na razvoj pojedinca.....	13
7. Ivan Raos – istinski nomad s margine.....	15
8. Žanrovsko određenje romana <i>Prosjaci i sinovi</i>	19
9. Prosjačka družina.....	21
10. Prosjaci – glumci na velikoj pozornici života.....	25
11. Nosioči maske prosjaka.....	26
12. Moralne vrijednosti u romanu.....	29
13. Likovi svećenika u romanu – moralna vertikalna nomada s margine.....	31
14. Stav društva spram marginalnih skupina.....	34
15. Društveni položaj žena u Dalmatinskoj zagori.....	37
16. Propast plemena prosjaka i sinova.....	39
17. Zaključak.....	40
Literatura.....	

Sažetak

U romanu Ivana Raosa *Prosjaci i sinovi* pratimo sagu obitelji profesionalnih prosjaka te njihovih nasljednika torbara, galantara i krijumčara koji su djelovali krajem 19. stoljeća pa sve do polovice 20. stoljeća. Obitelj Špalatrin živjela je u malom selu u brdima Imotske krajine gdje je narod oduvijek živio u strahu od gladi, neimaštine i rata. To područje bilo je mjesto velikih povijesnih previranja i razaranja, a samo po sebi nije bilo povoljno za razvoj, niti je država ulagala u njegov razvoj. Narod je oduvijek bio prepušten sebi i u vječitom strahu da bi mogao pasti preko ruba na kojem se nalazio. U takvim je prilikama stvoren uistinu poseban mentalitet ljudi koje odlikuje izrazita spretnost i snalažljivost te lukavost koji krase prave prepredenjake i pikare. I iz toga razloga Raos za svoj roman odabire formu pikarskog romana čije ključne točke čine lutanje, potraga i nadmudrivanje. U njemu se opisuje borba za opstanak glavnih protagonista iz nižeg sloja društva koji svojom lukavošću i prilagodljivošću za vrijeme dugog putovanja kroz vrijeme, prostor i korumpirani socijalni milje ipak uspijevaju opstati. Upravo je žanr pikarskoga romana veoma zahvalan za prikazivanje i komentiranje svih bolesti društva, a za što Raos u ovom romanu koristi svaku priliku, progovarajući kroz svoje likove.

U širem su društvu upravo prosjaci ti nomadi s margine, no u svojoj zavičajnoj sredini oni počesto nose ulogu sociokulturnih pokretača jer u udaljenim mjestima pronalaze te donose narodu svoga kraja nove načine življenja i osiguravanja stabilnosti svojih obitelji i mjesta, na taj način održavajući život u siromašnom i zabačenom kraju. Bogaćenjem i rastom materijalne sigurnosti izumire prosjački zanat, a zajedno s njim i osobine koje su krasile stare prosjake prepredenjake.

KLJUČNE RIJEČI: Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, nomadi, margina, pikaro

1. UVOD

U ovome radu bavit ćemo se društvenom skupinom čije smo pripadnike označili kao nomade s margine, odnosno prosjake i sinove, ujedno protagoniste istoimenog romana Ivana Raosa, književnoga predloška na kojemu smo u ovome radu načinili analizu i interpretaciju društvenoga položaja te uloge i značenja marginalnih društvenih skupina kao protagonista književnoga djela.

U početnom poglavlju donosimo rječničke definicije ključnih pojmova: *nomada* i njima značenjem bliskih *pikara*, te margine, odnosno *marginalaca*. Nomadi su leksikografski opisani kao luralice i skitnice, a njima blizak pojam pikara okarakteriziran je kao pustolov. Marginalci su opisani kao ljudi s ruba društva, stavljeni u drugi plan i zanemareni.

U sljedećem poglavlju upoznajemo se s poviješću razvoja koncepta marginalnosti koji nam pomaže u istraživanju društvenog fenomena ljudi s margine.

Zašto su morali živjeti nomadski saznajemo u sljedećem poglavlju. Naime, njihove su seoske sredine bile ekonomski slabe stoga su profesionalni prosjaci i kasnije njihovi nasljednici torbari, galantari i krijumčari bili orijentirani prema većim gradskim sredinama.

Koji je razlog odabiru tih društveno neprihvatljivih i naposljetku zakonom kažnjivih poslova, doznajemo u sljedećem poglavlju. Naši prosjaci i njihovi nasljednici nisu se time bavili iz potrebe, kako bi prehranili obitelji, već su prosjačenje smatrali zanatom koji je trebalo naučiti, a dijelom i biti nadaren za njega. Živjeli su i na margini države, u stalnom strahu za vlastitu sigurnost pred strahotama rata i vremenskih neprilika koje su ih znale ostaviti na rubu gladi i neimaštine. Iz tog razloga odabrali su zanat koji je bio najprikladniji takvim uvjetima života i prilikama vremena u kojem su živjeli.

O vrijednostima ruralne sredine i njihovom utjecaju na pojedinca saznajemo u istoimenom poglavlju. Uvjeti života u višegeneracijskoj mješovitoj obitelji u malom selu smještenom u brdskom području Imotske krajine nisu bili idealni, naprotiv, bili su daleko od toga. Usprkost tome, razvila se posebna povezanost sredine i njezinih ljudi koji se čak i u poodmakloj dobi vraćaju na kamen ne bi li tamo proveli svoje posljednje dane.

U poglavlju o piscu Ivanu Raosu, doznajemo kako i on sam predstavlja jedan tip istinskoga nomada s margine koji je svojim likovima tako vjerno mogao udahnuti život jer je i sam znao o kakvom se životu radi.

Poput pravog nomada s margine i istinskog pikara, Raos odabire formu pikarskog romana za svoje djelo u kojem opisuje lutanja i traženja svojih likova.

Zatim se upoznajemo s protagonistima romana, odnosno članovima prosjačke obitelji u poglavlju *Prosjačka družina* i doznajemo zašto su se ustvari počeli baviti prosjačenjem, a ne nekim drugim zanatom.

O njihovoj ulozi u društvu te njihovu poimanju te iste uloge, uloge promatrača i komentatora društvenih zbivanja i sociokulturnih pokretača u sredinama iz kojih su potekli, doznajemo u sljedećem poglavlju. Da su trojica glavnih protagonista ustvari inačice iste svijesti koje više od profita potiče motiv za nadigravanjem otkrivamo u *Nosiocima maske pikara*.

Poglavlje o moralnim vrijednostima otkriva nam da je svijet prosjaka i sinova jedan preokrenuti svijet u kojem vrijednosti imaju sasvim drugačiji hijerarhijski poredak. U njemu se čak i moralna vertikala društva, koju utjelovljuju svećenici, prilagođava njihovim uvjetima i prilikama što je objašnjeno u sljedećem poglavlju.

O društvenom položaju naših nomada s margine te njihovoj povezanosti sa sudbinom hrvatskog naroda doznajemo u sljedećem poglavlju, dok nam *Društveni položaj žena u Dalmatinskoj zagori* otkriva da je položaj žena na samoj margini margine. Na kraju doznajemo zašto je došlo do propasti prosjačkog zanata i njegovih predstavnika te zajedno s njima i vještina i osobina starih prepredenjaka i pikara.

2. TKO SU NOMADI I MARGINALCI?

Na početku rada potrebno je pobliže ukazati na značenja dvaju ključnih pojmova iz samoga naslova rada - *nomada* i *marginalca*. U *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* postoje dvije definicije imenice muškog roda *nomad* (G *nomada*). Prva definicija objašnjava da je nomad pripadnik skupine bez stalne postojbine, odnosno onaj koji se seli, a kao primjere navodi lovce, ribare te stočare. Druga ga definicija opisuje jednostavno kao skitalicu, odnosno lutalicu.¹ U hrvatskom su rječniku Leksikografskog zavoda *nomadi* opisani vrlo slično kao i u enciklopedijskom, kao ljudi koji putuju od mjesta do mjesta i nazivaju se lutalicama ili skitnicama.²

Sljedeći pojam iz samog naslova rada je *margin* koja je u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* objašnjena u prenesenom, pejorativno obojenom značenju, kao periferija, odnosno rub društva i događaja. U rječniku Leksikografskog zavoda nalazimo zaista iscrpan opis onoga što stoji iza riječi *margin*. Za početak doznajemo latinski prijevod imenice *margo*, čiji genitiv glasi *marginis*, što u prijevodu na hrvatski znači rub, kraj. Opis margine govori da se radi o rubnom dijelu stranice nekog teksta ili kojeg drugog grafičkog sadržaja. Nadalje doznajemo da su margine najčešće prazne, dok katkad sadrže ilustracije, ili pak tiskane bilješke (tzv. marginalije).³ *Marginalac* je tako u enciklopedijskom rječniku opisan kao čovjek koji je na rubu društva, koji radi loše plaćene poslove, koji je siromašan. Također ga opisuje kao onog koji ne čini dio društva koji donosi odluke. Pridjev *marginalan* opisuje kao onaj koji se odnosi na marginu i pripada margini, koji je na rubu, na kraju, graničan, nije važan, sporedan je i nebitan. Zanimljiv je i opis glagola *marginalizirati* za koji piše da znači potisnuti, tj. potiskivati te svesti, odnosno svoditi na sporednost. Također, umanjiti, odnosno umanjivati važnost koga ili čega onemogućavanjem, prešućivanjem i zaobilaženjem.⁴ U hrvatskom rječniku Leksikografskog zavoda ne postoji definicija *marginalca* već definicije već spomenute imenice *margin*, pridjeva *marginalan* i i glagola *marginalizirati*. Pridjev *marginalan* opisan je kao sporedan, uzgredan, rubni i nebitan, a glagol *marginalizirati* kao staviti/stavljati u drugi plan, učiniti, odnosno činiti nevažnim, tretirati kao sporedno, nebitno.⁵

¹ Skupina autora: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Nes-Per. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004., str. 41.

² Skupina autora: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 703.

³ Isto, str. 62-63.

⁴ Skupina autora: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Lo-Ner. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004., str. 89.

⁵ Skupina autora: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000.,

Dalje u radu spominje se još jedan pojam koji donekle semantički može biti blizak *nomadu*, a to je *pikaro*. *Pikaro* je u enciklopedijskom rječniku opisan kao pustolov, odnosno avanturist.

Leksikografska pojašnjenja navedenih triju pojmova poslužit će za jasnije i potpunije razumijevanje analize i interpretacije romana *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa, a koji se nalazi u fokusu ovoga rada.

3. RAZVOJ KONCEPTA MARGINALNOSTI⁶

Osobe, skupine i slojevi društva koje današnje društvene znanosti, u prvom redu sociologija i povijest, percipiraju kao marginalne postojale su kao društveni fenomeni od samih početaka civilizacije. Međutim, koncept marginalnosti nastao je tek u 20. stoljeća kao rezultat utjecaja znanstvene sociologije na historiografiju. Tako u svome tekstu *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava* piše povjesničar i stručnjak za srednjovjekovnu povijest Damir Karbić. Važnost je toga koncepta, piše dalje autor, u tome što problem postavlja na teoretsku razinu i daje mogućnost usporedbe istog problema kroz različite društvene sustave i vremenska razdoblja. Takozvana Čikaška škola urbane sociologije uvela je koncept u sociološka istraživanja početkom 20. stoljeća. Isprva je bio povezan s proučavanjima akulturacijskih procesa povezanih s imigracijom u tada naglo rastuće gradove sjeveroistoka Sjedinjenih Američkih Država, u prvom redu samog grada Chicaga.

Pojam marginalnosti prvi su put definirali 1919. godine William Isaac Thomas i Florian Znaniecki u svom djelu *The Polish Peasant in Europe and America (Poljski seljak u Europi i Americi)*. Njihova je definicija bila povezana s istovremenom razapetošću pojedinca između normi i sustava različitih kultura, one iz koje je useljenik potekao i one u koju je uselio. Kasnija su marginalna istraživanja proširila pojam marginalnih skupina i na brojne druge grupe koje su se vlastitim djelovanjem ili percepcijom ostatka društva tretirale kao različite od temeljnih društvenih slojeva ili grupa (npr. profesionalni kriminalci, prostitutke, manjinske zajednice i sl.). Problemima sličnih skupina povjesničari su se bavili mnogo ranije nego što je sam koncept

str. 573.

⁶ Kratak povijesni pregled koncepta marginalnosti prenosimo iz: Damir Karbić, *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka *Dies Historiae*, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 9-18.

teorijski definiran i razvijen. Početke takvih istraživanja nalazimo u proučavanjima povijesti nižih društvenih slojeva tijekom 19. stoljeća, zatim u proučavanjima specifičnih grupacija poput krivovjeraca i njihovih pokreta, Židova u kršćanskim i islamskim zemljama i slično.

Karbić dalje piše kako je koncept marginalnosti po prvi puta upotrijebljen u zborniku *Aspects de la marginalité au Moyen Age* (Montreal-dist. Quebec, 1975.) koji je uredio frankofoni povjesničar Guy H. Allard. Međutim, širu popularnost dobio je tek kada ga je počeo upotrebljavati francuski povjesničar Jacques Le Goff. On je već ranije uvidio potrebu za uvođenjem takvoga koncepta, a svojim je autoritetom omogućio njegovo širenje napisavši članak *Les Marginaux dans l'Occident medieval* (*Marginalci na srednjovjekovnom zapadu*) koji je objavio 1979. godine. Nakon te godine koncept su prihvatili i drugi povjesničari. Jednog od njih treba posebno istaknuti, a to je Bronisław Geremek koji je 1987. napisao članak *Marginalni čovjek*, a koji je ujedno i jedan od novijih priloga na ovu temu.

Na našim prostorima, ukazuje Karbić, o srednjovjekovnim marginalnim skupinama pisao je Tomislav Raukar u svom radu *Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću* 1981. godine. Kasnije su se tim problemom bavili Neven Budak i sam Karbić, doduše, tek donekle na teorijskoj razini. U novije vrijeme, Filip Hameršak napisao je prilog o konceptu marginalnosti na teorijskoj razini na primjeru suvremene povijesti. Usprkos malom broju radova koji se bave problemom marginalnosti kao koncepta, hrvatska je historiografija u praktičnom smislu obradila velik broj skupina koje možemo definirati kao marginalne (stranci, hodočasnici, kriminalci itd.).

Postoji i drugi pristup proučavanju marginalnih društvenih skupina koji kreće od analize onodobne terminologije i srednjovjekovnih koncepata, a najpoznatiji predstavnik toga pristupa je francuski povjesničar Michel Mollat. On je napisao sintezu *Siromasi u srednjem vijeku* o najznačajnijoj i najsveprisutnijoj grupi srednjovjekovnih 'marginalaca' te prikazao odnos društva prema njima kroz dugo razdoblje od kasne antike do kasnog srednjeg vijeka i početka ranog modernog doba. Pokazao je kako se termin *siromah* različito upotrebljavao u različitim vremenima. U ranom srednjem vijeku obuhvaćao je gotovo čitavo stanovništvo, izuzevši članove svjetovne i crkvene elite, u razvijenom srednjem vijeku koristio se samo za predstavnike najugroženijih društvenih slojeva (posebno u gradskim društvima), dok je u kasnom srednjem vijeku označavao *profesionalne prosjake* i sve one koji nisu mogli odgovoriti rastućim fiskalnim zahtjevima država kasnog srednjeg vijeka i ranog modernog doba, zaključuje u svome radu Damir Karbić.

Iz navedenoga se da zaključiti kako se zajedno s terminologijom mijenjao i odnos društva prema osobama definiranim tim pojmom. U ovome ćemo se radu baviti društvenim položajem profesionalnih prosjaka s kraja 19. stoljeća i početka 20. stoljeća te njihovih nasljednika torbara, galantara i krijumčara s prve polovice 20. stoljeća koji su ovjekovječeni u romanu *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa.

4. NOMADI S MARGINE – PROFESIONALNI PROSJACI

U radu sam do sada ponajviše koristila članak Damira Karbića koji je pisao o marginalcima u srednjovjekovlju i koji je jedan od rijetkih koji su svoja istraživanja uobličili u teorijsku literaturu pa će njegove znanstvene opservacije i zaključci i nadalje biti važan dio moga rada. Međutim, iako je riječ o njegovu istraživanju srednjovjekovnog društvenog konteksta, većina teorijskih pretpostavki teksta *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava* primjenjiva je i na društvenu zajednicu s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća kada se zbiva radnja romana *Prosjaci i sinovi*, a kojom ćemo se baviti u ovom radu i u kojoj su naposljetku i djelovali profesionalni prosjaci i njihovi nasljednici, ujedno i protagonisti romana. U istom zborniku u kojem je objavljen Karbićev rad, objavljen je i rad Zdenke Janeković Römer *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera* gdje autorica ulazi malo dublje od Karbića u samu srž problema marginalnosti.

Što znači biti marginalan, odnosno biti na margini društva? Prema mišljenju Zdenke Janeković Römer, marginalan je pojedinac koji je slab, lišen moći u tjelesnom, gospodarskom, pravnom ili političkom smislu, onaj koji nema društveni ugled niti sredstava moći. Riječ je o 'malom' čovjeku ovisnom o drugima, često ugnjetavanom, na rubu egzistencije koji živi u neprestanom strahu da će pasti preko ruba. Janeković Römer nadalje ukazuje kako treba razlikovati ljude koji su živjeli na margini na selu od onih u gradu. U gradu se obično radilo o slugama, nadničarima, šegrtima, žrtvama monetarnog gospodarstva, *popolo minuto* i ljudima bez posla. Na selu su to bili ljudi koji nemaju zemlju i ovisni su o sredstvima bogatih. To su bili prosjaci, skitnice, gubavci, bludnice, bogalji i siromašni bolesnici. Marginalnoj društvenoj skupini pripadali su i oni koji rade, ali nisu u stanju privrediti dovoljno za potrebe svoje obitelji.

Također i neslobodni, prognanici, izbjeglice, zarobljenici, kažnjenici, ali i njihovi tamničari i krvnici.⁷

Janeković Römer dalje donosi brojne kriterije po kojima osobu možemo svrstati u marginalnu društvenu skupinu, a najčešće je u pitanju imovinski (gospodarski) status, zatim zdravlje, politička pozicija, spol, obrazovanje, djelovanje izvan zakona, vjerska pripadnost, stupanj slobode, obiteljski status, građanski status, pravni status, osobne značajke, profesija, itd. Po svim tim kriterijima čovjek može biti marginaliziran ili, u konačnici, isključen iz društva. Ipak čovjek koji je marginaliziran do neke je mjere ipak uključen u društvo i zajednicu. Iako se njegova društvena sredina prema njemu odnosi na drugačiji način nego prema ostatku društva. Tako marginalnost ne postoji samo na očitom rubu društva koji dijeli 'male' od 'velikih', nego i u samom središtu povlaštenih skupina društva. Janeković Römer podsjeća kako su nekad, pa i danas, mnogi plemići ili građani dobivali rubni položaj unutar svoga staleža. Često zato što su ostali bez obiteljske podrške, ali najčešće zbog bankrota, osobne nesposobnosti, bolesti te političkih i drugih razloga.⁸

Damir Karbić u svome radu piše kako jedan od najčešćih uzroka marginalnosti, kao što je siromaštvo, postoji i u urbanim i u ruralnim sredinama. Međutim, stil života, koji je utemeljen na principu obiteljskih zajednica, ne pogoduje njegovom jačem ispoljavanju kao ni njegova manja gospodarska moć i cirkulacija sredstava. Ta tvrdnja osobito vrijedi za skupine poput profesionalnih prosjaka, kriminalaca i gubavaca kojima ekonomski slabe seoske sredine jednostavno nisu zanimljive te su zato bili orijentirani prema gradu ili blizini grada.⁹

Upravo iz tog su razloga Raosovi profesionalni prosjaci¹⁰ bili prisiljeni živjeti nomadski jer u vlastitoj sredini nisu mogli zarađivati od svojega zanata. Morali su odlaziti na put u veća mjesta i gradove kako bi to ostvarili. Jedan od bitnih razloga je i taj što je u manjim mjestima postojala mogućnost da će ih netko prepoznati, zato su kao prosjaci gravitirali prema većima.

⁷ Zdenka Janeković Römer, *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka *Dies Historiae*, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 21.

⁸ Isto, str. 22.

⁹ Damir Karbić, *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka *Dies Historiae*, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 17.

¹⁰ Pisac ih u romanu naziva i *prosjacima od zanata* jer su prosjačili po Bosni i Hercegovini gdje su od tamošnjeg stanovništva dobivali najviše hranu, ali i odjeću. Zatim su dobiveno u Primorju preprodavali za ulje i sl.

Kasnije su kao torbari¹¹ obilazili Srijem i Slavoniju, kao galantari¹² bili su zaposjeli Zagreb i kasnije Beč pa čak i daleki Hamburg, dok su njihovi nasljednici šverceri¹³ obilazili ostale velike srednjoeuropske metropole.

Ivo Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* poetično zaključuje da onaj tko želi shvatiti opori šarm i okrutnu dobrotu ljudi Raosova kraja mora pročitati *Prosjake i sinove* jer se u njima ne prikazuje samo naš uobičajeni, realistički “prijelaz iz sela u grad“, nego i proces u kojemu selo, proniknuvši u gradski život, suprotstavlja gradu svoju lukavost, vraćajući mu udarce.¹⁴ Slobodan Prosperov Novak se nadovezuje i *Prosjake i sinove* karakterizira kao roman o onima koji pred gradom nisu pokleknuli, već su mu uzvratili istom mjerom, a da pritom grad njih ne uspijeva promijeniti već oni mijenjaju mitski grad.¹⁵

5. GOSPODARSKI STATUS - ELEMENT KOJI ODREĐUJE MARGINALNOST SKUPINE

Damir Karbić u svome radu nadalje piše kako se često fenomen marginalnosti poistovjećuje s lošim gospodarskim društvenim položajem. Većina tih skupina i jest bila ili je i u tom trenutku na dnu društvene ljestvice (poput siromaha i kroničnih bolesnika). Ipak, postoje pojedinci iz tih skupina pa čak i velika većina pojedinih skupina (poput prostitutki, profesionalnih kriminalaca, manjinskih skupina, nekih više ili manje toleriranih skupina društva itd.) koji su u određenim razdobljima svojih života raspolagali većim financijskim sredstvima i na taj način bili jednaki pripadnicima viših, srednjih pa čak i najviših društvenih slojeva, a što dovodi do zaključka kako gospodarski status nije element koji određuje je li određena skupina marginalna. Svejedno se mora uzeti u obzir da je gospodarska imućnost pripadnika tih skupina većinom bila kratkotrajna te je njihov prijelaz iz dobrostojećih u najniže slojeve bio vrlo čest. Prijelaz je najčešće bio rezultat osobne djelatnosti pojedinca (primjerice razbojnika) ili iracionalnih nasilja (npr. progon različitih vjerskih manjina).¹⁶

¹¹ Torbari su hodali s ruksacima na leđima punim odjeće, tkanina i drugih potrepština i prodavali stanovnicima Srijema i Slavonije.

¹² Galantari su nosili korpe na trbuhu koje su podupirali štapom. U njima su bile svakakve sitnice, od nakita i ukosnica, do marama i šalova, sve što bi čovjeku moglo zatrebati. Prodavali su ih isprva samo po Zagrebu, a kasnije i po cijeloj Srednjoj Europi. Kasnije su proširili ponudu i na zlato i dragulje, švicarske satove itd...

¹³ Šverceri su najčešće krijumčarili zlato (i novac) preko granice gdje su ga skuplje preprodavali.

¹⁴ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb-Ljubljana, 1987. str. 384.

¹⁵ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti (Od Bašćanske ploče do danas)*, Golden marketing, 2003., str. 428.

¹⁶ Damir Karbić, *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u:

Družina prosjaka i sinova u književnome predlošku cijeli život navlači maske likova čiji je gospodarski status izrazito loš, moglo bi se reći nepostojeći, dok su kod kuće, u svom stvarnom životu, poznati kao jedna od najbogatijih obitelji u mjestu i široj okolini. Ipak, oni žive u krškom krajoliku gdje hrane nema u izobilju i gdje priroda zna biti vrlo okrutna. Stoga žive u stalnom strahu da će ostati bez hrane, što se doista zna dogoditi kada ih vremenske neprilike odsijeku od svijeta. Svejedno, oni nisu obični prosjaci, već se nazivaju *prosjacima od zanata*. Oni su u svojoj branši cijenjeni jer imaju čak devet prosjačkih štapova. Što znači da devet pripadnika iz njihove obiteljske zajednice može ići u prosjačenje. Nakon što svatko dobije svoj štap, mora se uživjeti u svoju ulogu i dosljedno ju odglumiti. Najbolji glumac je ujedno i njihov vođa, odnosno starješina, djed Kikaš. Nakon što djed umre, mjesto starješine pripada drugom najtalentiranijem članu družine, njegovu unuk Matanu, kojega opet nasljeđuje njegov sin Matan Drugi. U prosjačkoj družini svatko zna svoje mjesto na ljestvici, hijerarhijski je sustav čvrsto ustrojen. Ipak, jedni drugima uskaču u nevolji, a plijen pravedno dijele među sobom. Zahvaljujući Kikaševoj čvrstoj ruci i savršenoj režiji predstava koje izvode pred nesretnim narodom, njihovo je pleme jedno od najbogatijih u Imotskoj krajini.

Oni ne odrađuju svoj posao, niti ga rade samo zato da bi svojoj obitelji osigurali osnovno za njihove potrebe. Poput pravih profesionalnih glumaca, oni uživaju u onome što rade. Iako se radi o kriminalnoj radnji, ona nije motivirana pohlepom, već strašću da dobro obave svoj posao koji smatraju junačkom igrom, a ne prijevarom.

„Nije to, brate, ni krađa ni prevara, već poštena junačka igra: ponesi se, zapjeni se, pa tko s kim prvi o ledinu, alka, rode, pa tko bolje *u sridu*.“¹⁷

S obzirom na sav trud koji ulažu kako bi njihov kratki performans bio savršen, jasno je da oni tu igru vole. To je osobito vidljivo u situacijama kada jedni drugima komentiraju izvedbu, u žaru s kojim komentiraju jedni druge. Najstrastveniji i najoštrijeg oka i uma su upravo Kikaš i Matan koji zbog toga i dobivaju najviši položaj u družini. Međutim, to nije jedino što ih razlikuje od ostatka družine – obojica imaju izniman natjecateljski duh te ih ne zadovoljava činjenica da su prevarili nekoga tko nije toliko snalažljiv i prepreden kao oni. Moraju imati konkurenciju (nalik tržišnoj konkurenciji u današnjem kapitalističkom uređenju), snažnog protivnika sa sposobnostima sličnim njihovima i tek tada svoj posao obavljaju s prijeko potrebnim elanom.

Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka *Dies Historiae*, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 15.

¹⁷ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 469.

Tako je Kikašev protivnik godinama bio Škiljo iz Zagvozda, nakon čije smrti i sam Kikaš gubi volju za životom. Isto tako i Matan svoga Škilju pronalazi isprva u liku židovskog trgovca Moše, potom u još snalažljivijem Šalomu, zatim u trgovcima Steineru i Kohnu, dok se njegov sin Matan Drugi voli nadmudrivati s Dektivom.

Prosjaci i njihovi nasljednici voljeli su igru i nadmetanja. Svojim zanatom su uspjeli stvoriti pozamašan imetak i bili su ponosni na njega. U isto vrijeme bili su svjesni da im njega mogu uzeti loše vremenske prilike, rat ili haranja razbojnika. Iako su živjeli na rubu i u neprestanom strahu od gladi i neimaštine, oni život nisu shvaćali odviše ozbiljno, već su ga proživjeli kroz igru i smijeh.

6. VRIJEDNOSTI RURALNE SREDINE I NJIHOV UTJECAJ NA RAZVOJ POJEDINCA

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kada se odvija radnja romana *Prosjaci i sinovi*, na selu se živjelo u višegeneracijskim obiteljima. Maja Štambuk u svome članku *Od "stare" k "novoj" ruralnosti* ukazuje kako treba znatno razlikovati seosku od gradske obitelji. Dalje objašnjava kako ju je odlikovala rezidencijalna pripadnost prostorno omeđenom seoskom socijalnom krugu, vezanost uz tradicijske naslage proizašle iz bavljenja poljoprivredom, kontakt s prirodom često neosviješten, ali s velikim utjecajem na dnevni i godišnji životni ritam obitelji, snažniji utjecaj vjere i Crkve na ponašanje obitelji i sam odnos prema obitelji te utjecaj crkvenih preporuka i svetkovina na život i rad u obitelji te još mnogo toga. Rodbina, a i ostali odseljeni članovi (npr. udane kćeri), ostajali su blizu obiteljima što je djelovalo na veću koheziju članova. Štambuk objašnjava kako je obitelj bila oslonac svakom članu, odseljenom na veću ili manju udaljenost, ali i onom koji ostaje u neposrednoj blizini. Odnos prema starijima i mladima bio je običajno propisan. Na selu se znalo što je dobro, a što nije i to je bilo prilično usuglašeno. Male su varijacije bile u ponašanjima kad su u pitanju temeljne vrijednosti ruralnog društva. U kriznim vremenima, posebice ratnim, nastajala bi čvršća emocionalna i materijalna povezanost koja se manifestirala konkretnom solidarnošću na razini obitelji, seoske zajednice i šireg zavičaja. Nadalje, piše Štambuk, u socioekonomskom smislu iznimno je važna pojava mješovitog seoskog domaćinstva. Riječ je o domaćinstvu s poljoprivrednim i nepoljoprivrednim izvorom prihoda. Mješovito domaćinstvo omogućava racionalno korištenje obiteljske radne snage na posjedu i izvan posjeda (naravno, pod uvjetom gotovo savršenog tržišta rada), učvršćuje financijsku stabilnost obitelji, pojačava njezinu "zaštitničku" ulogu, osobito u socijalno i gospodarski

traumatičnim vremenima, stvara nove odnose među članovima seoske obitelji s poljoprivrednim posjedom. Pretpostavljena stalnost i neprestani rast nepoljoprivrednog dohotka važna je za napredak, a ponekad i za preživljavanje obitelji. Također pomaže da se zadrži stanovništvo u nepovoljnim ruralnim zonama, održava socijalnu heterogenost i dinamiku koje su neophodne za razvoj. U razvojno zanemarenim ili za razvoj nepovoljnim ruralnim krajevima, poput brdsko-planinskih područja, otoka i sl., nepoljoprivredni je dohodak od iznimne važnosti za opstanak naselja i njegovo napredovanje, tvrdi Štambuk.¹⁸

Seoska sredina prikazana u *Prosjacima i sinovima* pravi je prototip opisane sredine. Članovi obitelji Špalatrin živjeli su u višegeneracijskoj mješovitoj obitelji u seoskoj sredini smještenoj na brdsko-planinskom području nepovoljnom za razvoj. S obzirom da od poljoprivrede nisu mogli napredovati, već samo preživljavati, počeli su se baviti prosjačenjem. Obitelj Špalatrin svojim je prosjačkim zanatom zarađivala na principu obiteljske zadruge. Imali su devet prosjačkih štapova, što znači da je devet članova, odnosno većina, išla prosjačiti. Bili su najbogatija prosjačka obitelj u mjestu i široj okolini. Prosjačenje su nazivali zanatom jer su, kako smo već spomenuli, na selu vrijednosti bile jasno utemeljene. Čak je i svećenik, koji je bio moralna vertikala zajednice, branio njihov način privređivanja i blagoslivljao ih kada su polazili na "poslovni put".

Živeći na samom rubu države i za vrijeme velikih povijesnih previranja, vlast nije marila za rubna područja, a narod je bio prepušten sebi. Imotsko je područje bilo stoljećima izloženo razaranjima i pljačkanjima različitih naroda. Vlast je obično bila tuđa (turska, talijanska, austro-ugarska...) i nije posebno vodila brigu o ljudima na samoj margini države i društva. Tako je narod tog područja naučio brinuti se o sebi i razvio uistinu poseban mentalitet. Iako su se mnogi odselili "u potrazi za kruhom", ipak su se vraćali kako bi "pod stare dane umrli na svome". Štambuk tvrdi kako je ta ruralna pripadnost i snaga seoske sredine da ljude trajno veže i da svakoj "povezanosti" utisne pečat posebnosti općeg i stabilnog društvenog fenomena.¹⁹ Ivan Raos tu je povezanost i pripadnost objasnio na sljedeći način:

„Šareni kamenčići djetinjstva. Od tih šarenih kamenčića nije sazdan samo svijet, već i čovjek. Nitko nije istesan samo od granita, već i od blata. Svaki je od nas čudesni mozaik, tek što sad bljesne jedan, sad drugi kamenčić. Kod mnogih ljudi, napose kod političara i javnih osoba ponajčešće vidimo jedno, bilo da je to jedno uistinu najsnažnije u njima, bilo da ga umjetno

¹⁸ Više u: Maja Štambuk, *Od "stare" k "novoj" ruralnosti*, u: *Sociologija sela*, br. 31, 1993., str. 178.-179.

¹⁹ Maja Štambuk, *Od "stare" k "novoj" ruralnosti*, u: *Sociologija sela*, br. 31, 1993., str. 181.

podržavaju, glume. Zbog sigurnosti i probitka tu svoju višestruku narav prikrivaju i siromašni, progonjeni, ustrašeni. Mi vukovi i grabežljivci sa slobodnog a glavnog kamenja, od malih nogu navikli na slobodu – nekih oštih zabrana i velikih strahova od kažnjavanja nije ni bilo u našem odgoju – ne bježimo toliko od sebe, ali ipak pred bičem ili pred probitkom stisneš, pa i slijepiš zube. Iako ne toliko u djetinjstvu, ono posigurno kad izlepršaš iz gnijezda i kad te škrtlo kamenje gurne u tuđi svijet za komadićem kruha. Tada i ti, moj slobodni, začas počinješ ukroćivati svoju nabusitost i pokazivati pretežno onu stranu lica koja je novoj sredini podnošljivija, a samim tim i tebi korisnija. I tako, da bi preživjeli, ljudi zatajuju onog istinskog sebe... Kad govorimo o podvojenosti, a ja rekoh postotručenosti čovječjoj, mislio sam kako je davno prije uznanošćene teorije o nasljednim osobinama i najpriprostiji čovjek za nju znao: svi naši djedovi žive u nama! I zaista žive.²⁰

7. IVAN RAOS KAO NOMAD S MARGINE

Svojevrsni nomad s margine bio je i sam autor *Prosjaka i sinova*, profesionalni književnik, Ivan Raos. O Raosu se govori kao o piscu izvorne darovitosti, pripovjedaču laka i živa jezika, majstoru kazivanja kadrom koji bez muke i zastajkivanja opisuje realni svijet, koji s realističkom pedantnošću bilježi karakteristične geste, slika karaktere i od stvarnih i mogućih pojedinosti gradi, odnosno rekonstruira imaginarni svijet u kojem vladaju zakoni ljudske sudbine.²¹ Ipak riječ je o piscu koji je bačen na marginu društva u kojemu je živio, izbačen iz lektire, zabranjivan i odbacivan. Branimir Donat je tako pišući o romanima Ivana Raosa mudro ustvrdio da višestruki razlozi što je jedan tako plodan pisac, različit po ponudi, vrijedan po ostvarenjima, ostao izvan fokusa čitateljskog, kritičarskog i društvenog interesa, rjeđe pripadaju sferi estetike, a mnogo češće sociologije.²²

Božidar Prosenjak u tekstu *Lice i naličje hrvatske kulture* smatra da uzroci marginalizacije umjetnika mogu biti različite naravi. Ponekad se oni kriju u područjima izvan dohvata samih umjetnika (koji po naravi svojega zvanja trebaju djelovati kao neka vrsta kolektivne savjesti društva, pa nisu baš uvijek poželjni ljudima na položajima), dok su ponekad ti uzroci makar samo djelomično prisutni i među samim kreativcima, koji su često samozatajni ili

²⁰ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 220.

²¹ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 336.

²² Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 335.

nemaju smisla za vlastito nametanje okolini, za pribavljanje novca, ili jednostavno za to ne mare i misle da to za njih treba učiniti netko drugi. Također nastavlja da kada se u strukture koje odlučuju o novčanim poticajima u pojedinim sredinama uključe ljudi kojima je na srcu mnogo više vlastito negoli opće dobro, takvi umjetnici praktično više nemaju prilike ne samo za vlastiti probitak nego ni za puki opstanak, pa se povlače u osamu, obično prihvate neko paralelno zanimanje kojim podmiruju potrebe gole egzistencije i stvaraju tek da umire glas i porive vlastite duše. Tako, usprkos svim svojim nastojanjima da situaciju promijene, silom prilika ostaju izvan matice glavnih kulturnih gibanja i stvaraju gurnuti na marginu, poput Ivana Raosa.²³

Slobodan Prosperov Novak ukazuje da je malo hrvatskih pisaca posjedovalo pripovjedačku lakoću kojom je bio obdaren Ivan Raos. Njegov opus naziva svjedočanstvom o tomu kako je ipak bilo moguće stvarati izvan grupe, kako je bilo moguće biti daleko od vladajućih ideologija, a opet s margine stvoriti djelo koje danas govori jedino iz matice. Nadodaje da je Raos u nepovoljnom ideološkom okolišu stvorio vrlo kvalitetne primjerke građanske književnosti, što je paradoks piščeva djela jer on je ipak bio posljednji važni ruralni narator.²⁴

Iako je radio kao profesionalni književnik, pisanje je smatrao hobiem, po njegovim riječima, dražesnom i primamljivom igrom. Poput *homo ludensa*, smijao se i plakao zajedno sa svojim junacima pritom uživajući u tom procesu. Premda se ponekad može dobiti dojam kako se ruga svojim junacima ili ih izaziva, Raos nije imao namjeru, kako sam kaže, ukazivati na nečije mane niti popravljati ovaj sve nepopravljiviji svijet, pisao je da razveseli sebe i da obraduje još ponekog čovjeka.²⁵ Ivica Sušić se poziva na tvrdnju Slobodana Novaka da je Raos pripovjedač koji se poistovjećuje s pričom te govori iz same stvarnosti, a ne o njoj. On nije komentator i ocjenjivač, niti sprema poruku te nije ni na čijoj strani, već je u priči. Navodi da se njegovi romani čitaju s punim razumijevanjem jer je sve živa slika i odvija je pred nama upravo u ovom trenutku.²⁶

²³ Vidi u: Božidar Prosenjak, *Lice i naličje hrvatske kulture*, Vijenac, br. 389, http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac389.nsf/AllWebDocs/Setnja_po_margini (22. 8. 2012.), str. 1-2.

²⁴ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti (Od Bašćanske ploče do danas)*, Golden marketing, 2003., str. 428.

²⁵ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 181.

²⁶ Slobodan Novak, u: Ivica Sušić, *Neobičnost Raosova pripovijedanja, Hrvatska obzorja*, Časopis Matice Hrvatske Split, Split, lipanj 2000., str. 423.

U razloge početka svoga pisanja, Raos nije ni sam siguran. Dijelom su možda uzrok njegovi djedovi i bake koji su svi odreda bili vješti pripovjedači, a koje je u djetinjstvu volio slušati. S obzirom da je u Medovu Dolcu u vrijeme njegovog djetinjstva bilo svega pet knjiga od kojih je tek jednu pročitao od korice do korice, a nije bilo ni igračaka kojima bi se mogao igrati, djeca njegove dobi bila su prisiljena svakodnevno si pronalaziti zabavu. Tako su vječito smišljali neke nove igre i pravili igračke od dostupnih im materijala. Ipak, najviše su voljeli slušati priče starijih koji su u nedostatku tema često posezali za starim, narodnim, deseteračkim pjesmama i pričama koje su nekad pročitali ili negdje čuli. Njegova je baka Kata bila veoma načitana žena i znala mu je pripovijedati Šenoina djela. Kasnije, kada je završio u splitskom sjemeništu poslužio se tim malim detaljem iz svoje biografije i uobličio ga na sebi svojstven način, kako je sam znao reći, umotavši zbiljski podatak u lijep omot i dodavši mu pokoji ukras. Naime, mali je Raos u sjemeništu bio predmet sprdnje svojih vršnjaka koji su mu se rugali zbog njegove odrpane odjeće neugodna mirisa i zato ga neprestano zaobilazili u širokom luku. Svojom poznatom domišljatošću, stao je tome na kraj slagavši da je August Šenoa rođak njegove bake Kate. Smatrao je to potpuno legitimnim s obzirom da mu je ona čitavo djetinjstvo pripovijedala Šenoina djela. Da ne bi iznevjerio svog 'dalekog rođaka' počeo je pisati, isprva pjesmice, a poslije i prozna djela. Nakon što je zaradio svoj prvi pljesak napisavši, priredivši i odglumivši svoju prvu dramu sa šesnaest godina, shvatio je da je to njegov put - put pisanja, glume ili režije. I nijedan pljesak poslije nije se mogao mjeriti s tim pljeskom. Ipak, kako je bivao stariji tako je i pljesak bivao sve rjeđi. Raos je počeo nailaziti na sve češća odbijanja i odbacivanja koja će ga u stopu pratiti sve do kraja života. Prvi je bio pokušaj izbacivanja iz gimnazije koji nije uspio jer je njegov profesor intervenirao. Slijedilo je prvo ozbiljno izbacivanje, u šesnaestoj godini iz sjemeništa jer je pogledao film tada nepodobnog autora. Nakon toga, Raosa je otac još kratko vrijeme financirao, a zatim je ostao prepušten splitskim ulicama. Donat taj put od kamenjara djetinjstva do kala Geta opisuje kao pad izgnanog anđela iz raja, ali zaključuje da je naš pikaro, kako naziva Raosa, kroz taj pad postao ličnost spremna za stvarni život. Opisuje što je razlog tomu: „Prirodni svijet rodnog sela, svijet u kojem se priroda, ma koliko škrt i okrutna, osipa u artificijelnoj atmosferi sjemeništa, sloboda je zamijenjena zaprekama, prostor zidovima, iskrenost taktičkim licemjerjem. U dječaku iz Medovadolca teče krv potukača, njega krasi narav pikara i zato sigurnost zaptu žrtvuje za slobodu siromaštva, izbačen iz čistilišta našao se u paklu među prostitutkama gdje se nešto sam prehranjuje, a nešto živi od milosrđa. U tom svijetu pijanaca, propalica, prostitutki, prosjaka, oriđinala i raznih drugih pitoreskних junaka kakve je uvijek lako naći na dnu, on otkriva naličje svijeta koji mu je do tada bio skriven. Pad, čak nešto

što bi se moglo smatrati moralnim porazom ne obeshrabruje našeg Lazarilla jer on sve postojeće prepreke i nedaće prihvaća kao posljedicu nečije volje, nečeg što su u čistilištu i raj u zvali providnošću. Povrijeđen više nego razočaran, Raosov literarni dvojnik konačno otkriva da mu je sloboda važnija od sigurnosti i život prihvaća kao pustolovinu punu zavodljivih opasnosti.²⁷

Ipak i nakon toga slijede daljnja izbacivanja. Izbacili su ga iz jedne izdavačke tvrtke jer je zarađivao triput više od direktora, pa iz Statističkog ureda zbog viška radne snage, iz časopisa *Arhitektura* da bi povećali mirovinu nekom drugom radniku i iz Nakladnog zavoda Matice Hrvatske jer je stao u obranu osobe koju su već bili izbacili. Zanimljivo je da je pisac većinu svojih djela tiskao u vlastitoj nakladi što zbog svojih svjetonazora što zbog činjenice da nije mogao naći izdavača. Sam je izjavio da je od početka svog književnog djelovanja nailazio na razna odbijanja pa citira što se o njemu govorilo: “Pustimo to, pustimo Raosa... O njemu se govori, znaš... Vjerojatno nam nitko od rukovodećih i ne bi natro na nos, ali ipak bi netko mogao... Čemu pak i taj, makar i neznatan, rizik kad čovjek može imati miran dan i miran san!”²⁸

U daljnjem razgovoru s Vlatkom Pavletićem kaže da je njegovo srce uvijek bilo otvoreno prema svim ljudima koji svoju volju nisu nametali silom. Također dodaje da se od malih nogu protivio nasilju, a kasnije se taj otpor proširio i na svaku drugu vlast, svjetovnu ili duhovnu. Smatrao je da je vlast nasilje čovjeka nad čovjekom, podvrgavanje slobodne volje čovjeka svojoj volji. Iako bi se iz njegovih stavova lako moglo zaključiti da je po opredjeljenju bio anarhist, Raos to kategorički negira. Po njegovom mišljenju, anarhija nije bezvlašće, već sveopće nasilje, stoga mu je svaka donekle obuzdana vlast bila ipak snošljivija od sveopćeg nasilja.²⁹ Kaže da većina ljudi ima prirođenu želju za moći i vladanjem i podčinjavanjem ostalih ljudi svojoj volji. Međutim, to nije i njegov slučaj, on se već kao mali opredijelio za slobodu. *Sloboda i Čovjek* njegova je krilatica. Smatra da vlast i moć većini ljudi gode i da su one lijek za mnoge ljudske boljke. On, s druge strane, voli posrnule, odnosno pale ljude pa tako i bogove. Dodaje da čovjek kada dosegne visine, sam sebe smatra boštvom i iz te perspektive gleda samo naviše, u zvijezde i oblake. Tek kada padne, opet postaje čovjekom i na ljude gleda kao na jednake sebi. Iz tog razloga, njemu je bitan čovjek, a ljude prosuđuje po njihovim moralnim osobinama i djelima, a

²⁷ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 345., 346.

²⁸ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 176.

²⁹ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 168.

ne po imovinskom ili bilo kojem drugom statusu, te po stupnju obrazovanja i intelektu. Upravo je to vidljivo i iz njegovih djela, u kojima nema izrazito zločestih i zlobnih likova, kako je rekao njegov profesor dr. Vojmil Rabadan, koji je dalje objasnio da je Raos nedvojbeno dobar čovjek zato što ne zna i ne može opisati nepoznato.³⁰

Pisac je sebe smatrao istinskim individualistom i samotarom te Pavleću, između ostalog, otkrio: „Svi smo mi samo siromašni putnici samotari, koji se uzaludno upinju da nekako osmisle i oplode ovu stvarnu pustinju nametnutog nam života, svi smo mi u neku ruku bez krivnje krivi i bez suđenja na smrt osuđeni. Valjda to samotarstvo izvire iz sveg moga bića. Kao nepopravljivi individualist užasavam se pripadnosti bilo kojem čoporu. Ako tomu potražim dublje korijenje, naći ću ga u svojoj nesputoj oholosti: hoću se dokazati isključivo svojom snagom, a ne da me istojataši izdignu na svojim rukama. Otuda i tolika naklonost prema samotarima...”³¹ Smatrao je da u sukobu između prokletog samotara i čovjeka iz jata pobjeda uvijek pripadne jataru. Vjerojatno ga je iz tog razloga toliko i privlačila književnost. Smatrao ju je igrom beskrajnih mogućnosti u kojoj se možeš igrati riječima, rečenicama, stvarima i likovima. Možeš stvarati cijele svoje svjetove, po svojoj volji i po svom hiru. Možeš pretakati sebe u stotine osoba i neprestano se umnožavati. Rekao je da nam se to možda čini shizoidnim i shizofrenim, ali njemu to nije bilo bitno, jedino mu je bilo bitno da je veselo.³²

8. ŽANROVSKO ODREĐENJE ROMANA *PROSJACI I SINOVI*

Branimir Donat također piše kako je Raos, kao istinski pikaro, za svoju sagu o prosjacima i njihovim nasljednicima odabrao formu pikarskog romana koja je ujedno jedna od najjednostavnijih i najprihvatljivijih romanesknih struktura. U tradiciji hrvatskog romana taj oblik gotovo da i nije postojao sve dok Raosa, s obzirom da nije previše mario za romanesknu formu, do njega nije dovela literarno konformistička odluka da za formu životne priče odabere pikarski roman. U svojoj trilogiji *Vječno žalosni smijeh* Raos ju je pokušao obnoviti, dok je u *Prosjacima i sinovima* napokon ostvario pravu domaću inačicu drevnog pikarskog romana s vrlo

³⁰ Vlatko Pavlečić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 169.

³¹ Vlatko Pavlečić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 196.

³² Vlatko Pavlečić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 199.

karakterističnim prostorno-vremenskim kompleksom. Dakle, temeljni kronotop *Prosjaka i sinova* čine lutanje, traženje i nadmudrivanje, što su ujedno i bitne značajke pikarskog romana.³³

Mirna Brkić u svom radu *Roman Prosjaci i sinovi Ivana Raosa kao pikarski roman* raspravlja o mnoštvu karakteristika žanra pikarskog romana koje je pronašla u Raosovom romanu. Pikaro je luralica, pustolov, a u ovom ga romanu predstavlja prosjak. Pikarski je roman nastao u Španjolskoj u 16. stoljeću. U njemu se koristi epizodična i otvorena naracija kako bi se opisala borba za opstanak protagonista iz nižeg sloja društva koji svojom lukavošću i prilagodljivošću za vrijeme dugog putovanja kroz vrijeme, prostor i korumpirani socijalni milje ipak uspijeva opstati. Taj je žanr vrlo zahvalan za prikazivanje i komentiranje svih bolesti društva za što Raos u ovom romanu koristi svaku priliku. Za razliku od ostalih pisaca tipičnih pikarskih romana, uzbudljive događaje iz života triju generacija dalmatinske obitelji “prosjaka od zanata” Raos pripovijeda u trećem licu.³⁴

Krešimir Nemec tvrdi da romane Ivana Raosa ne možemo bez ostataka smjestiti u određeni modelski “pretinac” jer je njegova poetička pozicija po mnogočemu samosvojna. U skladu s tim, naziva ga hirovitim piscem koji je iskušavao različite prozne modele.³⁵ Sam je pisac *Prosjake i sinove* odredio kao sredozemni tip romana-poglavlja koji je sročen od mnoštva događaja. Kompozicija romana je linearna, a njezina se linearnost triput prekida zapisima svjedočanstava. U prvom dijelu nalaze se dva zapisa: *Svjedočanstvo Dječeta-Nedoučeta o čudnovatoj historiji odbjegla galijota Jurasa Garića, rečenog Prpa, koji polovicu života proživi u vlastitim, a drugu u tuđim mukama* i *Svjedočanstvo popa Pavla Čikeša o pretcima i potomcima Jurasa Garića, rečenog Prpa, e da bi se ispravilo i dopunilo svjedočanstvo Dječeta-Nedoučeta*. U drugom dijelu romana riječ je o zapisu: *Iz pribilježaka don Petra Frančeska Omišanina*. Do ovakvih prekida sa zapisima dolazi jer se epizode nižu labavo, dok ih glavni likovi povezuju. Sva tri zapisa, uz brojne druge dijaloške dijelove romana, prožeta su autorovim refleksijama o hrvatskoj povijesti. Nemec zaključuje da u tim dijelovima Raosova “vlaška mitologija” prerasta u povjesničarsko-

³³ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 351.

³⁴ Mirna Brkić, *Roman Prosjaci i sinovi Ivana Raosa kao pikarski roman*, u: *Zbornik radova knjiga 7, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog u Rijeci od 16. Do 18. studenog 2006.*, str. 220.

³⁵ Krešimir Nemec, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 174.

političku raspravu o hrvatskom nacionalnom pitanju u rasponu od Zvonimirova prokletstva do NDH i Titove Jugoslavije.³⁶

Pisanje *Prosjaka i sinova* Raos je započeo 1968., a izdao ih tri godine poslije, 1971. godine. Međutim, to nije bio prvi put da piše o njima, svoj je prvi susret u stvarnom životu s “prosjacima od zanata” opisao u autobiografskoj trilogiji *Vječno žalosno nebo* u poglavlju *Bogatstvo šćapa*. Prema riječima autora, *Prosjaci i sinovi* su stoljetna kronika života u Imotskoj krajini, od turskih vremena pa do naših dana. Osim nekoliko povijesnih imena i stvarnih događaja, sve je drugo izmišljeno. Međutim, i to izmišljeno i izmaštano Raos je nastojao prilagoditi životnoj slici, kakvu mu je slikala povijest, usmena predaja, te naposljetku i njegovo vlastito zapažanje.³⁷

Pikarski roman nadalje podrazumijeva realističko-mimetički način obrade teme i likova, međutim, kako piše Ana Lederer, Raos gradi izražajni sustav romana uključivanjem žanrova usmene književnosti, odnosno jezika, stila, motiva i tema. Kroz usmena kazivanja svojih likova upliće magični duhovni svijet svoga zavičaja, svijet vila, duhova i vukodlaka iz različitih pučkih predaja, legendi i priča.³⁸ Na taj način svoj zavičaj prikazuje u puno širem i obuhvatnijem svjetlu te nam ga na taj način približava. Utjecaj usmene književnosti na literarni rad Ivana Raosa primjećuje, među ostalima, i Rajko Glibo koji u tekstu *Ivan Raos i usmenonarodna književnost njegovog zavičaja* tvrdi kako je autor uplitanjem usmenonarodne književnosti čitateljima približio likove i svoj zavičaj te da je svatko ma koliko mu Raosov zavičaj bio daleko, osjećao bliskost i povezanost s njim. Objašnjava tu povezanost činjenicom da smo svi ionako određeni usmenonarodnim književnim umotvorinama.³⁹

9. PROSJAČKA DRUŽINA

Na primjeru prosjačke obitelji Špalatrin autor na otprilike šesto stranica razvija kroniku života u takozvanoj Imotskoj krajini od vremena kad je bila pod opsadom Turaka pa do šezdesetih godina 20. stoljeća.

³⁶ Isto, str. 183.

³⁷ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 173.

³⁸ Ana Lederer, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1996., str. 185./186.

³⁹ Rajko Glibo, *Ivan Raos i usmenonarodna književnost njegovog zavičaja*, Književnokritički tekstovi, Osvit 3/4, 2004., str. 162.

Roman započinje na Malu Gospu 1878. godine s don Pavlovom simboličnom propovijedi o Lazaru (prosjaku) i Gavanu (bogatašu). Propovijed je posebno namijenjena nekolicini prosjačkih družina koje kreću na put. Uspoređuje ih s gladnim lazarima Božjim koji su na ovom svijetu prepušteni sami sebi. Time Raos naznačuje i intertekstualne poveznice s Biblijom nazivajući prosjake biblijskim skakavcima što je uloga koju im je Bog namijenio jer je cijeli svijet za njih golema njiva „Gospodnja koju nisu ni orali ni kopali, a sad po njoj obilno pabirče, a ponegdje i žanju“.⁴⁰ Propovijed je ujedno i mali uvod u priču o prosjacima i simbolično objašnjenje zašto se bave tim zanatom. S obzirom da na pomoć vlasti i države ne mogu računati, a prirodno okruženje kamenjara im također ne ide u prilog, poput svih ostalih pikara, i prosjaci su osuđeni na lutanje po svijetu u vječitij borbi za egzistenciju.

Nakon propovijedi upoznajemo glavne likove - pripadnike šire obitelji Špalatrin, odnosno članove prosjačke družine. Izgled likova Raos opisuje plastično i duhovito. Nadijeva im simbolično-karikaturalna imena koja su u skladu s njihovim karakteristikama i fizičkim osobitostima.

Prvi na red dolazi djed Kikaš, glava prosjačke obitelji/družine, te njegova žena, baka Anduka. Sljedeći u redu za naslov poglavara prosjačke družine, Kikašev je brat Divac za kojeg govore da će kao djevac i umrijeti, iako on sam smatra da je zbog djelovanja vila ostao bez muških dijelova. Zatim dolaze Kikaševa djeca, prvorodenac Jokaš kojega otac redovito naziva 'prvi pa iscjedak' jer mu se vječito suprotstavlja, te njegova žena Maruka, koji su usto roditelji neudane Marije Poprde, Matana zvanog Potrka te njegove mlađe braće Antiše i Iviše. Slijede Kikašev drugi sin pobožni Copac, prozvan tako jer mu je jedna noga ukočena u koljenu, i njegova žena Mile Škorinica. Njih dvoje su roditelji sedamnaestogodišnje Zlatke Vrtirepke koja je dobila nadimak Vrtirepka jer vječito upada u nevolje zbog svoje prpošne zavodničke naravi. Naposljetku dolazi Kikaševa kći Livoguza koja je prozvana tako jer joj je lijeva strana zadnjice bila veća od desne, te njezin muž Podlivoguz, koji se priženio i stoga kao nadimak dobio izvedenicu od ženinog.

Iako je čitatelj možda dobio drugačiji dojam, pisac za svoje likove kaže kako su uračunljive osobe i “odgovorna lica“. Zatim dodaje da su ponekad građeni na svoju ruku, da ponekad ustaju na lijevu nogu, ali da u biti i djelovanju ne nose – barem je tako htio i nastojao

⁴⁰ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 57.

prikazati – nikakvih kompleksa. Također zaključuje da ih svakako ne može nazvati ni neuspjelim ni sasvim promašenim ljudima.⁴¹

Nakon don Pavla, propovijed pred okupljenom družinom drži djed Kikaš, sljedeći po važnosti i na hijerarhijskoj ljestvici. Njegova propovijed služi kao svojevrsni poticaj i ohrabrenje družini prije nego što krenu na put. Pripovijeda im mit o nastanku njihovog slavnog prosjačkog roda čime želi naglasiti posebnu ulogu prosjaka u sustavu. Mit daje posebnu sliku svijeta, prilagođenu prosjačkom načinu života. Prema Kikaševom mitu, kada je Bog stvarao svijet, nije stvorio jednog čovjeka, već petoricu. Iako zvuči suludo, Kikaš daje razumno objašnjenje za to. Bila su petorica jer čovjek ima pet prstiju na ruci, pet osjetila, a Isus pet rana. Bog je svakome namijenio posebnu ulogu na ovom svijetu i dao mu određeno oruđe za preživljavanje, odnosno zanimanje kojim će si moći osigurati egzistenciju. Kako je Bog podijelio uloge, a Kikaš objasnio vezu prosjaka s hajducima, slijedi u piščevoj prepričanoj verziji predaje iz knjige:

„Bog prvomu reče: Ti ćeš žuljevima dlanova svojih namicati kruh svoj svagdašnji. Drugom kaza: Ti ćeš se hraniti natučcima tabana svojih. Trećemu: A ti tjemenom glave svoje lude! Četvrtomu opet reče: A tebi ću dati jezik okretan i nezaustavljiv, kojim ćeš kruh zarađivati i mljeti, i ništa drugo neće biti potrebno da nabiješ domparu. Taman ih htjede blagosloviti, kadli uskoči onaj peti i upita što će njemu dati. Bog se i sam smete i ne znade što bi mu dao kad je već sve razdijelio, kad li mu onaj peti pripomognu: Ostala su još ramena. Daj ih meni. Bog se snebi i u snebivanju podvikne: Što će ti ramena, svih ti Isukrsta! Peti će onako, pomalo lukavo: Samo mi ih daj, ja ću već s njima upraviti. ... Tad Kikaš nastavi: Od petoga smo mi, mi koje ramena hrane. Od iskona. Jerbo gdje je naš kruh? U torbi. U prosjačkoj torbi. A gdje je torba? O ramenu. Visi. I vučije vode, i bremena drva vise o ramenima naših žena... Ali naši nisu oduvijek prosjaci bili... Prije nego šukundjedi naši postaše prosjaci, ne bjehu li hajduci? Bijahu, i te kakve hajdučine bijahu!“⁴²

Zanimljivo je da Kikaš smatra kako posjeduje dar govora poput kakvog odvjetnika ili svećenika, ali svejedno ne pomišlja o promjeni poziva jer je prosjačenje za njega junački poziv. Naime, prosjaci, inače u svom selu poznati kao bogata obitelj, nisu jadnici koji prose zbog neimaštine i gladi. Oni prose jer je to njihova uloga u svijetu koju im je Bog davno namijenio. Kikaš im to napominje da ne zaborave:

⁴¹ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 228.

⁴² Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 174.

„Mi nismo prosjaci od nevolje, nego prosjaci od zanata! Za nevolju i ja znam opanke načiniti. Ali kakvi bi to opanci bili? Dobri. Dobri za onoga koji dobra nikad nije vidio! Ma kad bi Stipanica takve opanke načinio, nitko mu više ne bi došao da mu druge načini. Može li u vaše šuplje glave stati bar to, da je ovaj naš posao zanat, kao što hajdučija bijaše zanat naših djedova?! I kao što su hajduci imali harambašu, i vi ga morate imati. Vi ste vojska. Istinabog, vojska u dronjcima, ali ne i dronjci.“⁴³

Nakon te propovijedi pratimo prosjačke pustolovine na svih šesto stranica romana. Njihove zgrade i nezgode, glumatnja i trikove dok po južnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini prosjače pretežno žito, vunu i maslo, a po otocima ulje. Zatim isprošeno prodaju ili za nužnije zamjenjuju. S obzirom da Kikaševa teorija postanka njihova prosjačkog plemena nije u mnogim dijelovima “držala vodu“, don Pavle tvrdi da zna pravu istinu o postanku njihova plemena. Don Pavle ustvari pripovijeda kletvu kralja Zvonimira čime pisac povlači usporedbu hrvatskog naroda s prosjačkim plemenom. Inače, kletvu kralja Zvonimira kroz povijest prenosilo je svećenstvo. Ova prilagođena predaja kaže da je njihov predak bio tobolčar kralja Zvonimira i zvao se Godislav ili Godežav. Kada su Hrvati izdali Zvonimira, on je jedini ostao na grobu oplakivati svog gospodara. Bog je vidjevši njegovu tugu odlučio sažaliti se i sklopiti s njim savez:

„Prokleh tvoj narod i prokletstvo ne mogu dignuti. Dijelit ćeš sudbinu njegovu, i nikada nećeš ni ti, ni potomci tvoji biti gospodari zemlje svoje. Ali, evo, činim zavjet s tobom: premda nikada ni ti ni potomci tvoji nećete biti gospodar, nećete ni sluge biti, niti ćete služiti tuđim gospodarima, niti im davati išta od onoga što steknete i namaknete. Naprotiv, ti i potomci tvoji uzimat ćete od gospodara i kraljeva ma gdje se s njima sreli i susreli. Hodat ćete svojom zemljom i mnogim tuđim zemljama, i uvijek i svugdje bit će kako obrekoh. A da se ovo ispuni, i ti, i potomci tvoji razlikovat ćete se od sviju puka i naroda po tome što ćete kruh svoj ramenom svojim zarađivati, kao što si ga i sam u vjernoj službi kraljevoj zarađivao.“⁴⁴

Tom predajom objašnjeno je zašto se njihova obitelj već naraštajima bavi upravo prosjačkim zanatom, a ne nekim drugim. Također nas поближе upoznaje s ulogom prosjaka u njihovom društvu i općenito u svijetu.

⁴³ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 30.

⁴⁴ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 143-144.

10. PROSJACI – GLUMCI NA VELIKOJ POZORNICI ŽIVOTA

U obje predaje o nastanku prosjačkog plemena uočavamo ključnu ulogu Boga - u podjeli uloga likovima na životnoj pozornici i u ulozi stvoritelja svega živoga. Kao što legenda kaže, Bog je u ovom slučaju prosjaku namijenio ulogu trećega u odnosu na životna zbivanja, onoga koji nikome ne služi, ali koji dovodi u pitanje poredak svijeta. Opskrbljuje ga posebnim sposobnostima, poput snalažljivosti, prilagodljivosti i neuništivog duha, kako bi mogao uspješno odigrati danu mu ulogu. Mirna Brkić tako u svom radu povlači paralelu između *Prosjaka i sinova* i Calderónove alegorijske drame *Veliko kazalište svijeta* (*El gran teatro del mundo*) te objašnjava: „Temeljna zamisao ovog dramskog djela je da su Zemlja i cijeli svijet poprište igre. Svemirom vlada svevišnji Majstor, a zemaljsku zbilju alegorijski zastupa Svijet, kome su podređene ljudske uloge – Kralj, Mudrac, Ljepota, Bogataš, Prosjak i drugi. Između dvojica vrata na pozornici, vrata rođenja na jednoj strani i vrata smrti na drugoj strani, odvija se predstava života. Za svaku ulogu postoje određena oruđa: Kralju pripada lovor i grimiz, Vojskovođi oružje i pobjede, Učenjaku znanje i knjige, Zločincu znakovi zloće itd. Samo Prosjak ostaje, u skladu s ulogom, bez ičega. Motiv nesklada utemeljen je u spornoj ulozi Prosjaka. To je jedina uloga koju njezin nositelj prima s nezadovoljstvom, jer ne uviđa zašto je uopće potrebna. Kralj uživa u svojoj moći, Ljepota u svom savršenstvu, Seljak nalazi zadovoljstvo u plodovima svoga rada itd. Prosjak je jedini glumac na životnoj pozornici koji, obraćajući se Majstoru, postavlja pitanje koje je doista suštinsko: kakav je smisao u stvaranju i podjeljivanju uloga. Majstor mu odgovara da njegova uloga služi kao najsnažniji kontrast, a time i kao stalan poticaj na razmišljanje o smislu životnih uloga i o kratkotrajnosti predstave za pojedinca.“⁴⁵

Vidimo kako je uloga prosjaka u Raosovom romanu jednaka ulozi prosjaka u drami *Veliko kazalište svijeta*. Prosjak dobiva “poseban“ status u društvu, koji mu omogućuje konstantno propitkivanje vladajućih vrijednosti i prikazivanje naličja društvenih pojava. On, poput svakog pikara ili nomada te prepredenjaka⁴⁶ i *trickstera*⁴⁷, ima značajnu ulogu kulturnog pokretača koji se umom suprotstavlja postojećem društvenom, ali i prirodnom ustroju.

⁴⁵ Mirna Brkić, *Roman Prosjaci i sinovi Ivana Raosa kao pikarski roman*, u: Zbornik radova knjiga 7, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog u Rijeci od 16. Do 18. studenog 2006., str. 222.

⁴⁶ Onaj koji je lukav, prefrigan, u: Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Pes-Pro.*, Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004., str. 237.

⁴⁷ Prijevod s engleskog je varalica, u: Željko Bujas, *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2005., str. 931.

U romanu *Prosjaci i sinovi* tu ulogu imaju glavni predstavnici triju generacija obitelji Špalatrin: djed Kikaš, unuk Matan (Potrka) i praunuk Matan Drugi. Branimir Donat ukazuje da su oni pokretačke ličnosti njihove male i nerazvijene sredine koji preuzimaju ulogu stvaraoca. On tvrdi da je u folkloristici kulturni heroj onaj koji svojim radom, djelovanjem i idejama (značajnu ulogu pritom igra spomenuta lukavost, poznata još iz starih basni namijenjenih djeci) omogućuje da se dođe do materijalnih dobara ili predmeta kulture koji su svaki na svoj način neophodni za ljudski život. Kao primjer navodi uglednog folkloristu i znalca udjela mitskog u književnim djelima, Eleazara Meletinskog koji pri analizi poznatog ciklusa narodnih kazivanja o vranama (na materijalu Indijanaca) ukazuje na brojne sličnosti u literaturi – tako nastavljaju bogatu tradiciju sličnih istraživanja. Roman *Prosjaci i sinovi* temelji se na epskom iskustvu, ukazuje Donat, a Kikaš i Matan kao pokretačke ličnosti jedne primitivne sredine preuzimaju ulogu demijurga. Gledano u kontekstu mitskog mišljenja oni su stvaraoci (Kikaš podiže svoje dvore, Matan kupuje u gradu višekatnicu itd.). Donat dalje nastavlja karakterizirajući Matana kao svojevrsnog lokalnog Prometeja, koji doduše nije bio u prilici da otkrije i donese vatru, ali je otkrio da je pokušarenje unosnije i sigurnije od prošnje, a kočerverska kutija mnogo praktičnija od prtene torbe na ramenu. Međutim, da bi se njihove namjere i ciljevi ostvarili, nije dovoljna samo upornost: bez lukavosti njihov bi posao propao. Heroji imaju ulogu posrednika, medijatora, a ponašanje i postupci kojima ostvaruju svoj naum nalik su postupcima šamana, tvrdi Donat. Prosjaci otkrivaju mentalitet i pravila koja vladaju u bratstvima, a nije za odbaciti jedan komparativan podatak koji Donat pronalazi, među djela koja bi se mogla svrstati pod oznaku *liber vagatorum* ulazi i djelo *Bratstvo skitnica* engleskog spisatelja Johna Aldeya. Ono nas podsjeća da je prosjak ujedno i skitnica, ali i božji čovjek, on je nomad u potrazi za milosrđem, potukač čija žetva ovisi o njegovoj pokretljivosti.⁴⁸

11. NOSIOCI MASKE PROSJAKA

Raosovi su romani razvojno linearni, u njihovu se središtu uvijek nalazi sudbina jednog junaka. Donat tvrdi da tako u *Prosjacima i sinovima* pisac samo prividno predočuje više njih, ali legendarni Prpa, Kikaš, Matan pa zatim i njegov sin, Matan Drugi, inačice su jedne svijesti. Kikaševe će osobine, poput narcisoidnosti i samosvjesnosti (u romanu predstavljene kao vrline, a ne mane), naslijediti i njegovi nasljednici. Donat zaključuje da se na čelu družina u pravilu nalazi čudak. U prvom će dijelu to biti Kikaš, kao starješina prosjačke družine, kasnije njegov unuk

⁴⁸ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 353., 354.

Matan, odnosno Potrka, kao *kralj* galantarski, a naposljetku i Potrkin sin Matan Drugi, kao glava švercera, odnosno krijumčara. Pripovjedač ih je oblikovao kao izrazite karaktere, kao predstavnike različitih oblika privređivanja čije družine povezuje isti hijerarhijski model koji se mijenjao u skladu sa socijalno-društvenim promjenama te se isprva zasnivao na obiteljskoj, a kasnije na ekonomskoj osnovi.⁴⁹ Djed Kikaš i njegov unuk koliko god u životu postigli, pa čak i stanoviti ugled stvorili u krugu svoga djelovanja (prvi je predstavnik naturalne razmjene, drugi svoj rad počinje kapitalizirati), oni su zapravo samo nosioci zadane žanrovske maske pikara. Sva trojica, poput pikara Lazarilla, imaju jednaki optimistični i vitalni pogled na svijet: ljudi su glupi ili zli, ali život je svejedno zanimljiv i lijep.⁵⁰

Njihovi likovi su realistički gledano stvarni, ali su jednako tako mitski utemeljeni, kao predstavnici pučke mudrosti i životnog pragmatizma. Krase ih dvije karakteristične osobine - lukavost i pokretljivost. Donat prepoznaje da su upravo to vrline koje Odiseja razlikuju od junaka Ilijade. Naime, i Homerov junak da bi ostvario svoje želje postaje prosjakom, tako da je već tamo moguće prepoznati jednu antropološki determiniranu strukturu. Licemjerje i laž gledani iz te daleke povijesne perspektive mogu se promatrati kao izokrenute vrline, jednako kao što je i prosjačenje rad koji donosi dobit premda ništa ne stvara. Kikaš svojim ponašanjem, lukavošću a i jezikom podsjeća na naše junake iz narodne priče, na popularnog Eru, ali krenemo li stazom komparativnih istraživanja nije teško prepoznati srodnost s Renardom i Tillom (ili pak s našom inačicom, Petricom Kerempuhom). Također ju prepoznamo i u Rabelaiseovim junacima, a trag se može slijediti, sve do pojave likova Lazarilla de Tormesa, Gillesa Blasa, i djela kao što su *Mrtve duše*, *Oliver Twist* ili pak takvih kao što je *Prosjačka opera* Bertolda Brechta.⁵¹

Jedan od ključnih motiva koji pokreće svu trojicu glavnih junaka, tzv. pučkih prepredenjaka, osim egzistencije i ekonomskog profita, motiv je za nadigravanjem. Tako je Kikaš volio odmjeravati snage i nadmetati se sa Škiljom iz Zagvozda, starješinom gotovo pa jednako uspješne prosjačke družine. Njegov nasljednik Potrka svog je Škilju pronašao u trgovcu Šalomu, a njegov sin Matan Drugi u svojoj Dektivi.

Međutim, iako se radi o inačicama jedne svijesti, njihovi se mitski trenutci znatno razlikuju. Jedan je od Kikaševih mitskih trenutaka u djelu bila njegova smrt koja nije bila nalik smrti običnih ljudi, već je opisana kao veličanstvena i mitska, poput njegova života. Umro je

⁴⁹ Isto, str. 171.

⁵⁰ Vidi: Ana Lederer, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1996., str. 171.

⁵¹ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 353.

poput svojih slavnih predaka hajduka, s osmijehom na licu koje je ujedno bilo i jedno od njihovih najvažnijih oruđa u borbi za preživljavanje. U trenutku smrti bio je okružen obitelji oprostivši se sa svima i ostavivši im veliko materijalno bogatstvo i neprocjenjivu mudrost, posebice unuku Matanu. Ipak, najvažnije je od svega da je umro pomiren sa smrću, sjedeći na dubu⁵², koji je imao ulogu kraljevskog prijestolja. O trenutku smrti i njegovoj veličanstvenosti govori sljedeći citat:

„I tada klonu između dvije podlokane žile. I sam se činjaše žilom, i sam bijaše žila; a žile, on i deblo bijahu dub, bijahu čovjek, samac-dub i samac-čovjek, bijahu kamen, od kamena, iz kamena, na kamenu vrhu kamena brda.“⁵³

Ta usporedba s dubom govori o povezanosti starih ljudi, takozvanih dubova, s vlastitim korijenima i općenito o njihovoj važnosti u ljudskom životu. Hrastu, odnosno dubu, pripada istaknuto mjesto u slavenskoj mitologiji i ikonografiji, a smatrao se najsvetijim stablom starih Slavena. Posvećen je glavnom slavenskom bogu gromovniku Perunu. Slavenski je kult stabala posljedica vjerovanja da su ljudi postali od stabala i da svojom smrću nastavljaju živjeti u njima te da su ona sjedišta viših bića. Bit obožavanja stabla u slavenskom svijetu sastojao se u tome što su Slaveni stabla smatrali utjelovljenjem nekog svojega pokojnika koji ih štiti. Obično su iznad grobnih humaka zasađivali hrastova stabla u spomen svojim praocima.⁵⁴

Prestankom te tradicije, na primjeru Matana i njegovog potomka, pisac nam daje naslutiti propast prosjaka i pikara jer je ta povezanost ono što će sljedećim generacijama nedostajati. Svakom novom generacijom ona će nestajati, a njegovi će potomci postajati sve izgubljeniji dok se naposljetku u potpunosti ne izgube i nestanu. Dokaz tih drugačijih vremena je u činjenici da mitski trenutak u životu Kikaševa unuka Matana, kojemu je djed bio uzor u svemu, nije bila njegova smrt, već svadba. U djelu je opisana kao kraljevska, veličanstvena, kakva nije zabilježena ni u narodnim pjesmama o čemu govori citat:

„Osim pet-šest iznemoglih i bolesnih i ono prisiščadi u povojima, ne bi u selu ni jednoga koji ne dođe k crkvi da vidi svatove kakve ne skupi ni Sibirjanin Janko, a kamoli Senjanin Ive.“⁵⁵

⁵² Arhaizam za hrast, u: Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Doh-Gra.*, Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004., str. 54.

⁵³ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 283.

⁵⁴ <http://hr.scribd.com/doc/99322526/Norve%C5%A1ka-Slavenska-i-Hrvatska-mitologija> (10. 9. 2012.)

⁵⁵ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 409.; Sibirjanin Janko i Senjanin Ive junaci su usmene književnosti kojima, prema predaji, nema premca među ljudima, dok je Matan bio čak i bolji od njih.

Iako je cijeloga života nastojao biti što sličniji djedu, Matana smrt zatječe nespremna. Pokušao ju je nadmudriti isplaniravši da bude nalik na djedovu, ali on naposljetku umire nespreman, u vlastitom krevetu, zajedno sa svojom vjernom Nušom. Kako čovjek biva sve udaljeniji od svojih korijena i početaka, tako ni prosjačke starješine više ne umiru mitski poput svojih predaka. Zajedno s njima izumire i prosjački zanat i njegovi predstavnici, stari pikari i prepredenjaci.

12. MORALNE VRIJEDNOSTI U ROMANU

Raos Vlatku Pavletiću u razgovoru priznaje kako mu se čini da je bogateći se u materijalnom smislu postajao duhovno siromašniji.⁵⁶ Ta bi se misao mogla primijeniti i na njegove prosjake. Branimir Donat objašnjava da je pripovjedač pišući ovu panoramsku kroniku o prosjacima i slijedeći njihovu dvjestogodišnju povijest, slijedio i kroniku Krajine. Borio se protiv konvencionalnosti povijesnog prikaza na način da je oslikao jedan preokrenuti svijet u kojemu vrijednosti imaju sasvim drukčiji hijerarhijski položaj.⁵⁷

Raos objašnjava kako su se strogog kršćanskog života pridržavale samo prve kršćanske općine, a razlog prekida s tradicijom bio je koristoljubivi ljudski čimbenik. Navodi kao primjer vrijeme nakon što je prestao progon kršćana i kad je kršćanstvo postalo državna vjera. Tada su se sami nosioci crkvene vlasti počeli ponašati kao i svi ostali vlastodršci. Postali su ono što većina ljudi postane kada se dokopa vlasti i novca, postali su rastrošni, neumjereni i nemilosrdni. Napominje da su zaboravili da je Krist bičem tjerao trgovce iz hrama, te navodi kao primjer da danas postoji čak i *Banka Svetoga Duha*. Također navodi da i u crkvenim redovima postoje primjeri koji se odriču materijalnih dobara, poput franjevačkog reda.

Raos na primjeru crkvenih vjerodostojnika želi barem malo ublažiti stigm prosjačkog zanata kojim se bave njegovi likovi. Za primjer uzima lik don Pavla iz djela koji je trudnu Vrtirepku vjenčao za pokojnika, što se protivi svim Božjim pa i ljudskim zakonima. Međutim, njegove su namjere bile plemenite, htio je zaštititi i dijete i majku od prijezira sredine. Nešto slično čine i torbari i galantari, ne uzimaju od onih koji nemaju, već nastoje prevariti kupca pojašnjenjem kako to nije prevara nego pogodba. Koriste se čak i zakletvom s dvostrukom oštricom: „Sve mi pocrkalo i sve mi davao odnio ako ovaj češalj više mene ne stoji“.⁵⁸ Naravno,

⁵⁶ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 213.

⁵⁷ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 351.

⁵⁸ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 206.

u isto vrijeme drže predmet iznad glave i time se ograđuju od naivnosti kupca koji na kraju zbilja kupuje predmet.

S druge strane, njihovi nasljednici galantari počinju duhovne stvari poimati vrlo svjetovno. Tako raj zamišljaju kao vječnu gozbu s obiljem hrane i pića i ostalih materijalnih stvari za kojima inače žude. Uz spomenute, slabi su i na druge tjelesne užitke. Donat tako piše kako je za Raosa postojao i kršćanski bog i poganski eros, a čijem će se božanskom carstvu prikloniti bilo mu je teško odlučiti, pogotovo jer je bio uvjeren da jedno državljanstvo isključuje drugo.⁵⁹ Nedjeljko Mihanović, nadalje, slikovito zapaža kako kroz cijeli roman poput podzemne ponornice teče i raste bujica ljudskog nagona i erupcija seksualne žudnje i strasti, a likovi su u jurnjavi za samoodržanjem jače vođeni elementarnom snagom strasti i nagonске ljubavi nego razumom i osjećajima. Ipak, moralni kodeks i vrijednosti patrijarhalnog društva postavljaju određene granice, stoga žensko tijelo ostaje tabuirano, mada je riječ samo o prividu.⁶⁰

Međutim, priča sa švercerima je malo drukčija, oni ne podliježu Božjim zakonima već državnim, stoga na vlast neprijateljski gledaju i samim time krijumčarenje u njihovom svijetu postaje junačka vrlina, a ne kažnjivi prijestup.⁶¹

Raos je uskakao u karaktere svojih likova i slijedio vrtoglave promjene njihovog ponašanja. Prikazani su kao ljudska bića izrazito podvojenih osobina koje se neprestano izmjenjuju za vrijeme njihove borbe za opstanak. Stoga oni u isto vrijeme znaju biti i lukavi i naivni, proračunati i dobrohotni, okrutni i nestašni, podmukli i otvoreni, opori i ljubazni, primitivni i domišljati, tragični i smiješni, pakosni i dobroćudni te razvratni i bogobojažni. Mihanović primjećuje da ih Raos u toj njihovoj bijedi nastoji razumjeti. Zaključuje da oni vječno stoje na krajnjem rubu zločina, koji ih goni iz suprotnosti u suprotnost, u stanje svijesti u kojoj se porok i vrlina miješaju i gdje bijeda daje tome ponašanju stanovito otkupljenje, pročišćenje i obilježje neporočnosti.⁶²

⁵⁹ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 340.

⁶⁰ Nedjeljko Mihanović, *Neorealistična struktura u Raosovu romanu Prosjaci i sinovi*, u: *Raosov zbornik 1, Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*, Imotski, 2005., str. 185.

⁶¹ Usp. Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 206.

⁶² Vidi: Nedjeljko Mihanović, *Neorealistična struktura u Raosovu romanu Prosjaci i sinovi*, u: *Raosov zbornik 1, Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*, Imotski, 2005., str. 185.

13. MORALNA VERTIKALA NOMADA S MARGINE – LIKOVI SVEĆENIKA U ROMANU

Božidar Prosenjak u već spomenutom članku tvrdi da svaki narod civilizacijski, a samim time i egzistencijalno, opstaje jedino zahvaljujući svom tankom intelektualnom sloju i djelovanju Crkve.⁶³ Likovi dvojice svećenika, odnosno župnika, don Pavla Čikeša i don Petra Frančeska Omišanina u ovom su romanu vrlo vjerno prikazani. Kako bi u tom naumu uspio, Raos se morao dobro pripremiti. Proučavao je stare svećeničke kronike, stare *pribilješke* i *svjedočanstva*, neobične stare *zapise* te slušao narodne predaje. Uostalom, i sam je proveo šest razreda gimnazije učeći za svećenika u splitskom sjemeništu, gdje ih je imao priliku svakodnevno promatrati. Raos u intervjuu potvrđuje Pavletiću da je don Pavao doista povijesna osoba. Bio je dugo godina župnik u Raosovom Medovu Dolcu. Prema piščevim riječima, živio je u bijednoj kućici, a podigao je za to vrijeme lijepi neoromanički zvonik od klesana kamena s velikim zvonom. Osim tih nekoliko osnovnih podataka, ostalo o Pavlu Čikešu plod je mašte Ivana Raosa. U *Prosjacima i sinovima* bio je asketski svećenik koji je shvaćao svoj narod i njegovu bijedu, te je bio spreman pomoći mu provlačeći ga kroz rupe Božjih i crkvenih zakona.⁶⁴ Prikazani svećenici don Pavle i njegov mladi nasljednik don Petar imaju različita razmišljanja i različita tumačenja Božje riječi i svoje službe te se za don Pavlova života neprestano sukobljavaju.

Roman počinje s don Pavlovom propovijedi upućenoj četi prosjaka koji su odlazili u prošnju. Svake proljetne nedjelje prepričavao bi im priču o Gavanu i Lazaru, bez obzira na ulomak iz Evanđelja koji bi zaista trebao doći na red. Također saznajemo dijelove iz don Pavlove biografije. Doznajemo da je u župu došao prije pedeset godina kad ga je biskup poslao da narod podučava jeziku i vjeri. Time nam pisac daje do znanja da je riječ o tipičnom svećeniku toga vremena, preko kojega se širila pismenost i kršćanstvo. Da se ne radi o sasvim uobičajenom svećeniku, reći će nam kraj propovijedi koji je uvijek završavao anegdotom o Martinu Zakrpi i njegovom umijeću snalaženja s primorcima. Za one koji nisu razumjeli pouku priče, don Pavao bi završio sljedećim riječima: „Ako pak vidite da vas gospodari zakidaju i tako počinjaju grijeh koji, daklem, vapi osvetu pred licem Božjim – uzdržanje plaće težačke i najamničke – spasite

⁶³ Božidar Prosenjak, *Lice i naličje hrvatske kulture*, Vijenac, br. 389, http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac389.nsf/AllWebDocs/Setnja_po_margini (22. 8. 2012.)

⁶⁴ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 178.

duše njihove bilo kao Martin Zakrpa, bilo da im potajice štogod mrknete i tako trude svoje namirite. Vaš grijeh, daklem, na moju dušu. Amen.“⁶⁵

Kako je don Petar reagirao na ovu propovijed, saznajemo iz sljedećeg citata:

„Nikada nitko nije s toliko svete nestrpljivosti iščekivao konac mise kao mladi kapelan, koji je prije desetak dana stigao tamo negdje iz Omiša, da ostarjelu don Pavlu pri ruci bude. Čim ostadoše sami iza oltara, ko razuzdana hajdučina navali na starca, da nauk vražji a ne Božji propovijeda, da pastvu svoju na neposlušnost, laži, lupeštine, utaje, otimačine, opaćine, svakovrsna i svakojaka bezakonja i razbojstva nagoni...“⁶⁶

Don Pavao mu na to znakovito odgovara da imaju imendan na isti dan, jedino što je njegov poslijepodne, a Petrov ujutro. Time mu želi reći da je stariji od njega i da ima više iskustva te da treba učiti od njega. Sljedeći je šok za don Petra kada sazna da don Pavao piše *zapise* ljudima koji su u nevolji. Don Pavao smatra da su njegovi *zapisi* također od Boga te napominje da su mnogima pomogli. U nastavku saznajemo kako je don Pavlov svijet isprepleten duhovima, vilama i vukodlacima. On bez imalo ustručavanja don Petru pripovijeda kako je glogovim štapom probo tri vukodlaka čija imena i prezimena čak navodi. Govori mu o nekoliko situacija kada su ga od turskih razbojnika spasile dobre vile. Također nadodaje da je i s vješticama imao posla te da mu može reći o kojim se ženama točno radi. Zatim objašnjava: „A ti dobro upamti što ću ti sada reći. Ako opstaneš ovdje, daklem, među ovim ljudima, kao Krist razapetim kao sveti Sebastijan strelicama izbodenim kao sveti Lovre na gradelama pečenim... ubrzo ćeš spoznati da mjesečina nije tako nedužna i da se kamenje samo od sebe ne nadimlje, ubrzo ćeš se i ti saživjeti s onim boljim, ljepšim i čistijim otajstvenim svijetom, jer od ovoga, daklem, ništa nećeš imati.“⁶⁷

Pripovijedanje nastavlja metaforom gladnog i krvavog kamenja. Kamenje je narod ondašnji koji je vječno gladan zbog stoljetnih pljačkanja i neplodnog kamenjara koji ga okružuje. A krvav je jer je stoljećima *na kolac nabijan, na galije okivan, na križ pribijen*⁶⁸, čime simbolično opisuje narode koji su tim prostorima prohujali i nedjela koja su im uradili. Naglašava da je narod unatoč svemu opstao, ukopavši se duboko u zemlju i tako se održavši usprkos svim zemaljskim i

⁶⁵ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 75. Uzimajući u obzir u kakvim prilikama žive, svećenik im daje blagoslov da se smiju snalaziti kako god znaju u nevoljama koje ih snađu.

⁶⁶ Isto, str. 75. Don Petar je mladi svećenik koji postupi po pravilima i zakonima i njemu je sve što don Pavao čini bogohuljenje.

⁶⁷ Isto, str. 81. Svijet u kojem žive je okrutan i strašan, stoga pronalaze načine kako se s njim svakodnevno boriti i suočavati.

⁶⁸ Isto, str. 82.

nebeskim silama: „Pogledaj ovo kamenje. Čim padne mjesečina, vidjet ćeš kako se tihano nadimlje i diše. U svakom kamenu po jedan duh, u svakoj jeli vila, na svakom groblju strašilo, na svakom putu nagaz, u svakoj jami jauk, na svakom izvoru čarolija.“⁶⁹

Nakon svega don Petar zaključuje da se radi o krivovjerju, a ne o praznovjerju kako je isprva mislio te zaprijeti don Pavlu biskupom. Don Pavao iznenađen kako nikakvu pouku nije iz njegovih riječi izvukao, odlučuje ispričati mu o svom duhu Prosku, koji je veličine zrna prosa. Njegov ga je dušić spasio kad su došli razbojnici opljačkati novac za gradnju zvonika. Tada je don Pavao uzeo kuburu i spasio ih, dok je mladi kapelan za to vrijeme tražio ispovijed kako ne bi uz tijelo izgubio i dušu.

Don Pavao je živio zajedno s narodom i znao je kroz kakve neprilike prolaze jer je i sam morao prolaziti kroz njih. On je suosjećao s njima i zato je bio blag i milosrdan. Vjenčavši Vrtirepku s mrtvim čovjekom kako bi spasio njezinu glavu i čast, poziva se na Boga koji je također prekršio zakon uskrsnuvši Lazara. U svojim posljednjim riječima don Petru govori da je svemu što živi potrebna ljubav i da ljudska hrana nije samo kruh već i riječ, te nastavlja: „Ako u srcu svojemu, daklem, oćutiš sućut za čovjeka, odstupi malo od zakona, jer je ponekad i Bog, u svom prevelikom milosrđu, odstupiti znao.“⁷⁰

Raos o hrvatskom narodu i njegovoj sudbini, kao što smo već spominjali, progovara kroz likove svećenika, posebice don Pavla. Zato kada je osjetio da će umrijeti poziva Potrku, budućeg Matana, kako bi mu rekao posljednje riječi u kojima ga moli da mu se zakune da će se uvijek vraćati svom “čađavom djedovskom ognjištu”⁷¹. Objašnjava da narod sve više odlazi sada otkad su u miru. Kao da je predvidio ono što će se dogoditi na kraju romana kada Matan Drugi bude sjedio na djedovini i pomireno zaključio da u toj “dolini suza” sada ima svega, ali nema ljudi. Na svom koncu don Pavao poručuje mladima, don Petru i Matanu, sljedeće:

„Nisam, daklem, nikad prekoračio međaše svoje biskupije. I nije mi žao, kao što mi nije žao ni mnogih stvari koje sam u životu propustio... Ništa mi, daklem, nije žao. Samo jedno prežaliti ne mogu. Djeco moja, malo sam se smijao, malo šalio, a tko zna hoće li na onom preozbiljnom svijetu šale i biti! Stoga se smijte, djeco moja! Smijte se, daklem, i smijte, smijte se...”⁷²

⁶⁹ Isto, str. 83. Čovjek na tim prostorima živi zajedno s prirodom. Posvuda ga kamen i bogato raslinje okružuju zbog čega njegovo stanovništvo krasi iznimna mašta i domišljatost.

⁷⁰ Isto, str. 256.

⁷¹ Isto, str. 257.

⁷² Isto, str. 259. Savjetuje ih da u životu treba znati uživati, a ne samo misliti na posao i zaradu i nedaće koji ih mogu

Nakon don Pavlove smrti, don Petar se sve više prilagođavao narodu. Sam je na svojoj koži osjetio nebrigu vlasti, što duhovne što svjetovne, za ljude toga kraja. Kada ih je pogodila zlokobna godina Vukojarca, u obliku leda i gladi, išao je moliti za pomoć bogate ljude, biskupa u Split, ali je svugdje nailazio na odbijanja. Tada je počeo shvaćati don Pavla i njegove postupke. Tako je i on polako postajao sve sličniji svome prethodniku. U očaju za taj jadni napušteni narod, sve se više zatvarao u svoja četiri zida kada se i njemu počeo ukazivati dušić Prosko. Kada bi se i pokušao usprotiviti narodu i njihovom praznovjerju izazvao bi buru osuda. Shvaćao je da se i torbari i galantari sve više udaljavaju od Boga svojim postupcima i znao je da to neće dobro završiti. Nakon smrti don Petra došao je novi svećenik koji je, za razliku od prethodnika, bio na strani vlasti. Obojicu svećenika oblikovao je narod s kojim su živjeli i kojem su služili te nepovoljno vrijeme u kojem su živjeli. Zbog tih ljudi, prilagođavali su Božje zakone vjerujući da će im Bog to oprostiti.

14. STAV DRUŠTVA SPRAM MARGINALNIH SKUPINA

Cjelokupni odnos i stav društva spram pojedine marginalne skupine i njezina percepcija u tom društvu izuzetno je važna. Damir Karbić piše kako se na taj način određuje je li pojedina skupina marginalna - ako ju društvo smatra svojim članom i nastoji joj pomoći, ili je isključena - ako ju društvo želi eliminirati iz svoje sredine. Postoje i skupine koje su na margini između dvaju spomenutih pojmova, što znači da ih društvo ignorira ili tolerira ili je nemoćno poduzeti protiv njih nekakvu odlučnu akciju. Dolazimo do zaključka da je status skupine lakše odrediti što je stav društva spram njoj oštrij.⁷³

U slučaju *prosjaka* i *sinova* sa škrtog Imotskog kamenjara, gdje je narod doista ostavljen na milost i nemilost što društvenim, političkim i gospodarskim promjenama, što prirodnim prilikama i neprilikama, prosjaci djeluju krajnje bezazleno. Oni varaju ljude, ali to je tek igra nužna u borbi za preživljavanje, koja ipak ne isključuje u potpunosti pravila moralnog ponašanja. S obzirom da su u tom malom komadiću države ostavljeni od svih, prisiljeni su sve moguće zakone, što Božje što ljudske, prilagoditi svojim prilikama. Od malena im roditelji i okolina pomažu u razvijanju svijesti da je svijet u kojem žive okrutan i hladan, a ljudi licemjerni i egoistični. Za to nam i sam pisac daje primjer iz svog djetinjstva. Govori kako se u njegovom

zadesiti.

⁷³ Damir Karbić, *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka Dies Historiae, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 16.

zavičaju djeci ne tepa, već da se s njima od malih nogu razgovara kao s odraslima. Takav je to svijet, u kojem pojedinac mora razviti određene sposobnosti da bi mogao preživjeti. Većina njih su odlični psiholozi s vrlo razvijenom intuicijom. Odlikuje ih i domišljatost, veselost, urođeno nepovjerenje, lukavost, zajedljivost i nadasve iznimna sposobnost prilagodbe novim situacijama te umijeće laskanja, pretvaranja i nošenja maski. Iako žele pripadati, oni ostaju vječni autsajderi. Dio su sustava, ali su izvan njega i nikada se do kraja s njim ne identificiraju. Nikad ih ne uspijeva pokoriti jer su mentalno nevjerojatno jaki čemu ih je naučilo odrastanje u kršu zaboravljenom od Boga, ali najviše od vlasti.

Kao što smo već spomenuli, prosjak ima poseban položaj u društvu, položaj “trećega” u odnosu na svakodnevna društvena zbivanja. Mirna Brkić ukazuje da mu taj položaj omogućava savršeni uvid u javni i privatni život iz sigurne udaljenosti, kao stvoren za prisluškivanje i komentiranje. S obzirom da ne pripada svakodnevnom životu, on nema određeno, sigurno mjesto u njemu, već samo nomadski prolazi kroz njega te usput biva prisiljen učiti pravila koja u njemu vladaju. Brkić nadodaje da je najbolji primjer za to trenutak kada Matan pita djeda kako to da ih ljudi ne prepoznaju iako su u pojedinim kućama prosili više puta. Djed mu odgovara da su oni prosjaci, a ne paše ili banovi da bi ih ljudi pamtili. Napominje da se čak ni žene ('bule' u tom slučaju) pred njima ne skrivaju, što je slučaj samo s njima i vragom.⁷⁴ Takve situacije omogućuju prosjacima da vide lice i naličje društva i pojava, ono što je drugim ljudima skriveno ili ono što tek rijetki imaju priliku vidjeti. Upravo iz tog razloga oni često dobivaju ulogu komentatora društvenih i političkih promjena.

Raos ovim romanom koristi priliku kako bi iz usta svojih likova prokomentirao društvo i aktualna zbivanja. Tako čitatelj dobiva panoramski pregled društva i raznih tipova ljudi koji se u njemu kreću. Daje nam prikaz društvenog i političkog stanja u različitim vremenima i državama u kojima se hrvatski narod nalazio, od Austro-Ugarske monarhije do stare i nove Jugoslavije. Kroz svoje likove progovara o sudbini države i njezinih ljudi. Često putem svojih likova promišlja o problemu stvaranja hrvatske države i položaju Hrvata pod vlašću drugih naroda što dovodi do zabrane samog pisca te romana i serije 1971. godine. Dijelovi koji problematiziraju tzv. “hrvatsko pitanje” najčešće su umetnuti u djelo. Prvi takav zapis je na samom početku romana kada se don Pavao vraća 150 godina u prošlost, na početak 18. stoljeća, i govori o kletvi kralja Zvonimira. Kaže kako u njoj leži objašnjenje zbog čega Hrvati nikad nisu bili gospodari

⁷⁴ Mirna Brkić, *Roman Prosjaci i sinovi Ivana Raosa kao pikarski roman*, u: Zbornik radova knjiga 7, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog u Rijeci od 16. Do 18. studenog 2006., str. 227-228.

svoje zemlje i zašto su *samo pijuni na šahovskoj ploči povijesti*.⁷⁵ Nakon što su odbili Zvonimira kada ih je htio povesti u stvaranje njihove samostalne države, on ih proklinje:

„Evo od sada će umjesto rose prokletstvo padati na vaše glave, na glave sinova i unuka vaših. Pretpostaviste mi zemlju, neka vam je! Živjet ćete u njoj, množiti se na njoj, ali gospodari njeni nikada više nećete biti. I nikada je tuđin neće osvojiti, a ipak će vladati njom i vama, i djecom vašom...”⁷⁶

Raos provlači problem sudbine i položaja Hrvata kroz čitav roman. U situacijama kada se njegovi prosjaci kreću među ljudima, osluškujući kako dišu, gledajući neuljepšanu sliku stvarnosti i prenoseći ju čitatelju zajedno sa svojim neizostavnim komentarom.

Na primjeru svoga mjesta i na primjeru iz vlastite obitelji, progovara o problemu emigracije hrvatskog stanovništva u strane zemlje, u narodu često nazivane „trbuhom za kruhom“. Naime, kada u mjesto dođe Džo Amerikanac koji se nakon trideset godina vraća kući kako bi našao ženu, svaka majka se nada da će izabrati upravo njezinu kćer, ali Džo bira Vrtirepku. Na odlasku nosi sa sobom slike djevojaka kako bi tamošnji „stari“ dečki (tzv. *old boys*) mogli izabrati ženu iz rodnog kraja i time usrećiti njezinu obitelj kojoj će povremeno slati pokoji američki dolar. Zajedno s Džoom i Vrtirepkom, otišlo je mnogo mladića koji su usprkos strašnim pričama gastarbajtera znali da ono što ih čeka ne može biti gore od situacije koju ostavljaju kod kuće. Raos opisuje i godine strašne gladi u Imotskoj krajini kada je umrlo mnogo djece i starih ljudi. Mještani ih nazivaju godinom Vukojarca. Vukojarac je strašno čudovište za koje su svi ustvari znali da ne postoji, ali su ga se ipak bojali. Kao što djeca kad odrastu shvate da čudovišta ustvari ne postoje, već da se nalaze u njima samima, tako i pisac otkriva da starije ljude nije ubilo čudovište, već njihove obitelji koje su im otkidale od usta kako bi njima ostalo više. S djecom se nije ništa bolje postupalo: „Bijaše djece kao puža za kišna proljeća i zlatnih gundevalja. I živjela su kao gundevalji, i ne oni zlatni, već crni, govnovalji, i goluzdrava se s njima otimala o murvu i kupinu i s njima prerano nestajala u gladu, sirotinji, bosotinji i bolešćini svakojakoj. Tako mnogi od ovih kričavaca uvenuše netom zenuše. Ali za tom uvelom prisiščadi ne bi tuge već radosti: sad i njihovi grešni roditelji imaju svog zagovornika, svog nedužnog anđelčića, što će pred prijestoljem Božjim štititi i zagovarati i njih i njihovu živinu. I to svoje prisišće – koje Bog uzimaše kao neku vrst danka u krvi, kao neke nebeske janjičare – nikad ne bi

⁷⁵ Isto, str. 228.

⁷⁶ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 141.

spominjali po imenu već po njegovom novom nebeskom položaju. Rajni, Rajna, Rajno... bijaše u tom nešto i milo i tužno, posvećujuće i nadajuće.”⁷⁷

Pisac nas vodi i kroz Prvi svjetski rat gledan kroz oči prosjaka koji komentiraju povijesno ponovljenu sudbinu Hrvata koji opet iznova proljevaju krv za tuđe gospodare. Dok on, prosjak, i opet bira sam svoj put te govori glasom običnog čovjeka: „A ja vam kažem, svaka si sila za vremena, pa i ova! Dušu u se, put poda se, pa u Češku i Njemačku dok se ne razgali!”⁷⁸ Za vrijeme Drugog svjetskog rata, prosjak je ponovno u istom položaju, ali ne pokorava se ni nacističkoj sili iako se sa svojom družinom nađe u Njemačkoj usred nacističkog skupa. Raos ni stvaranje NDH ni njezine glavne protagoniste ne zaboravlja prokomentirati. Njihovu sudbinu objašnjava prokletstvom kralja Zvonimira. Dobili su što su tražili jer su se usudili usprotiviti Bogu i njegovoj kletvi da Hrvati nikad neće biti gospodari svoje zemlje.

Iako promatra s margine, iz prikrajka, prosjaku nijedan događaj ne promiče, ništa ne uspijeva ostati skriveno njegovu oštrom oku i bistrom umu. Njegovi mudri komentari odaju veliko poznavanje ljudske naravi i svijeta koji ga okružuje.

15. DRUŠTVENI POLOŽAJ ŽENA U DALMATINSKOJ ZAGORI

U romanu *Prosjaci i sinovi* žene su također u nezahvalnom, marginaliziranom položaju, u položaju promatrača, ali bez mogućnosti komentiranja. Nalaze se na margini margine, na rubu svojega društvenog uređenja te se njihov glas u djelu rijetko čuje, čime nam pisac naznačuje o kakvom je položaju riječ. Za takav odnos prema ženama odgovorna je sredina u kojoj je to prihvatljivo, dapače, jedino moguće.

Zanimljivo je, u tome smislu, viđenje suvremenog umjetnika i performerera Branka Cerovca koji, potaknut umjetničkim projektom Ane Peraice *Žena na raskrižju ideologija*, u svom radu ne govori o ženama kao nomadima s margine društva, već o ženama u egzilu. Tako Cerovac u svom članku *Grad Žena* iz 2007. govori o položaju žena u kulturnom i umjetničkom životu Splita i okolice. Zaključuje da je represivni režim muškaraca vladao sve do potkraj devedesetih

⁷⁷ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 470. Čitajući o situaciji u kojoj su se našli mještani malog seoceta u brdima imotskog kamenjara i u isto vrijeme gledajući na vijestima izvještaje iz snijegom zametnog Splita i okolice prošle zime, ne možemo pobjeći od dojma da je Raos doista bio u pravu kada je rekao da čovjek može pobjeći iz krša, ali da krš ostaje vječno u njemu. Situacija s početka 20. stoljeća identična je ovoj na početku 21. stoljeća. Ljudi ostaju zameteni snijegom, bez hrane, struje i medicinske pomoći, a vlast, i danas nakon čitavog stoljeća, i dalje ne mari pretjerano za malog čovjeka.

⁷⁸ Isto, str. 595.

godina 20. stoljeća, do kada se djelatnost žena potiskivala. Kada govori o djelatnom angažmanu žena, misli na sve njezine društvene uloge.⁷⁹ Cerovac se osvrće na govor Ane Peraice, programske urednice spomenutoga projekta, koja u svom govoru prilikom otvorenja projekta ukazuje na alarmantne statističke podatke o položaju, nedaćama i sudbini žena u situaciji “egzila“, odnosno izmještenosti iz gotovo podjednako zabrinjavajuće “domaće idile“. Pod pojmom “egzila“, Peraica ne misli nužno na izmještenost od “korijena“ u inozemstvu, već napominje da je moguće i kod kuće biti prognanik, odnosno, biti u egzilu.⁸⁰

Žene u *Prosjacima i sinovima* također žive u “egzilu“, bez prava na mišljenje i odlučivanjem o bilo čijem, a ponajviše svom životu. One imaju svoje gospodare, očeve, braću i naposljetku muževe. Raosovi likovi žene dijele na već spomenute 'uspaljenice' i na dobre žene, one koje su vjerne, koje ostaju kod kuće i brinu se o mužu i djeci. Donat nadodaje kako je u procesu metafizičke odgovornosti Raos krivnju bacio na ženu koja je *reper*⁸¹ prema kojemu određujemo metafizičko zlo, ono zlo koje njegovi junaci kasnijih romana lapidarno pučki nazivaju 'silom nečistom'.⁸² Ženu se često naziva 'silom nečistom', jer se smatra da je ona odgovorna za iskonski grijeh i time cijeloga života mora plaćati, iako ga nije osobno počinila.

Na primjeru ženskih likova Nuše i Vrtirepke prikazane su spomenute dvije vrste žena: dobre žene i 'uspaljenice'. Takozvana Vrtirepka primjer je žene koja je 'uspaljenica' samo zato što zna što želi i to otvoreno pokazuje te voli život i uživa u njemu. Vrtirepka igrom slučaja ostaje trudna prije udaje i još k tomu s nepoznatim mladićem. Djed zahtijeva da izvrši samoubojstvo jer je to jedino pravedno u toj situaciji. Naime, ona je okaljala čast njihove časne obitelji. Ipak, snalažljivošću njezinog rođaka Matana, Vrtirepka je spašena tako što ju don Pavao pristaje vjenčati za pokojnika kojega Matan slučajno nađe. Vrativši se u svoje selo, sumještani koji ne znaju što se zbilja dogodilo, povjeruju u priču da je netom udana Vrtirepka, nesretnim slučajem ostala udovica. Kasnije dobiva “priliku“ udati se za Džoa Amerikanca i otputovati u daleku, obećanu zemlju Ameriku. Iako nazivana 'uspaljenicom', ona dobiva drugu priliku, priliku postati dobrom i vjernom ženom Džou Amerikancu, koju ona tradicionalno ne smije i ne može odbiti.

⁷⁹ Branko Cerovac, *Grad Žena*, u rubrici: *Vizualna kultura*, *Zarez*, br. 200, <http://www.zarez.hr/200/vizualna2.htm>, 22. 02. 2007.

⁸⁰ Isto, str. 201. Cerovac potaknut govorom Ane Peraice ukratko iznosi njezino shvaćanje žene u egzilu. Žena ne mora nužno biti doslovno odsutna tijelom da bismo rekli da je u egzilu. Peraica smatra da su žene u Dalmaciji živjele u egzilu sve do prije desetak godina. Žene su bile marginalizirane, što kod kuće, što na poslu. Jedino je muškarčeva riječ imala vrijednost, dok se ženska nije uzimala u obzir.

⁸¹ *pren.* točka, polazište (oko koje se vodi kakva rasprava i sl.) u: Skupina autora: *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Nes-Per.* Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004., str. 172.

⁸² Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 340.

Kakav je njezin život u Americi nemamo priliku pratiti, ali saznajemo na kraju romana kada se Vrtirepka vraća u zavičaj kako bi ondje proživjela starost. Usprkos protivljenju svoje djece i unučadi u Americi, Vrtirepka ponovno čini ono što želi, a to je provesti posljednje dane zajedno u zavičaju. Raosova teza o neraskidivoj vezi čovjeka i kamena opisana je upravo na Vrtirepkinom primjeru.

S druge strane, Nuša ima ulogu dobre žene koja svog Matana strpljivo čeka doma i čini sve što on želi i usto ga bezuvjetno voli dok ju on, zauzvrat, neprestano vara s udovicama dok obavlja svoj galantarski, a kasnije i krijumčarski posao. Požrtvovnu i odanu Nušu Matan svejedno cijeloga života naziva 'silom nečistom'. Pred kraj života, Matan shvaća da Nuša nije zaslužila takav epitet te odlučuje od tog trenutka zvati ju svojom staricom.

Na primjeru udaje ponajbolje vidimo kako se žensko mišljenje nije uopće vrednovalo. Ne samo vrednovalo, nije se uopće moglo čuti. Položaj žena nije bio mnogo drugačiji od položaja životinja. Uostalom, na primjeru babe Anđelije i same Vrtirepke, žene su prikazane kao bića vođena životinjskim instinktima, divlja i raskalašena, kojima treba gospodar. Dok je opet na primjeru Nuše i babe Anđuke žena prikazana kao biće bez sposobnosti mišljenja kojoj je potreban životni partner kako bi se o njoj brinuo. Za to nam na samom početku jedan od muških protagonista daje primjer iz Biblije, te govori da nije muškarac nastao od ženinog rebra, već žena od muškarčeva.

Iz svega spomenutog, možemo zaključiti kako je ženin položaj u društvu tog vremena na prostoru Dalmatinske zagore, pa i čitave Dalmacije, bio na margini margine. A ako bi i postala nomadom i otišla u stvarni egzil, nije se radilo o njezinom vlastitom izboru, već o izboru njezinog gospodara, bilo oca bilo muža. Vrtirepkin tada budući suprug kada se nakon trideset godina vrati u zavičaj zaključuje da se radi o zaostalom kraju gdje pred muškarcem muslimanke skrivaju lice, a kršćanke jezik, dok u isto vrijeme svojim muževima peru noge i vežu opanke.

16. PROPAST PLEMENA PROSJAKA I SINOVA

Iako se predaja o slavnom prosjačkom plemenu prenosila s naraštaja na naraštaj, ekonomske i socijalne prilike učinile su svoje. Tako početkom 20. stoljeća izumire prosjačenje. Sinovi starih prosjaka pronašli su nove putove održavanja tjelesnih potreba, naravno, ne dirajući u Božju predodređenost hranjenja s ramena. Umjesto prosjačkih torba objesili su galantarsku korpu, taj pokretni i raznovrsnom galanterijskom robom natrpani dućan oslonjen na trbuh i

debeli štap pod trbuhom. Torbari, čiji je starješina bio je Kikašev unuk Matan, uglavnom su se kretali Slavonijom i Srijemom, dok su se galantari rasuli po svim domaćim i srednjoeuropskim gradovima i većim varošima. Nakon Drugog svjetskog rata Matanov sin Matan Drugi galantarski posao zamjenjuje unosnijim - krijumčarenjem svakovrsne potrošne robe, kojom je oskudijevalo domaće tržište. Time, ipak, naposljetku umire zavjet iz predaje njegova pradjeda Kikaša o priskrblijvanju kruha s ramena. Prilagođavanjem društvenim normama i pravilima, izumire i prosjački zanat svojstven dalmatinskom kamenjaru. Nakon godina nomadskog života, posljednji Kikašev nasljednik vraća se u svoj zavičaj kako bi ondje proživio svoje posljednje dane. S obzirom da nije imao djece, zajedno s njim, umire i mudrost i snalažljivost djeda Kikaša. Time Raos simbolički nagovještava njihov kraj. Sam Matan Drugi gledajući izmijenjenu Imotsku krajinu, žali za prošlim vremenima. Komentira kako danas ljudi imaju sve, i novac i hranu i velike i udobne kuće, ali nema ljudi. Osobito naglašava kako ljudi više nisu što su nekada bili, povezani s prirodom, zemljom i duhovnim svijetom. Nemaju više onu strast i volju za preživljavanjem kakvu su imali njegovi preci. I ono što je najvažnije od svega, ono što je pomoglo njegovim precima, hajducima i prosjacima, da prežive u tom škrtom kraju, nema više smijeha. Ljudi su se u međuvremenu zaboravili smijati. To razmišljanje sažeto je u sljedećem citatu:

„Drugi ste vi bili, drugi i kako rekoh, sve što ste radili, radili ste potresena srca i potresene duše. Bijaste vukovi, gladni ma ponositi. I vučji ozbiljni... ozbiljni kad ste jeli i pili, ozbiljni kad ste ratovali i umirali, ozbiljni kad ste se smijali... Bogu vam vašega, bijaste ljudi. Vi ste blagovali a mi žderemo, vi ste se smijali, a mi regećemo! Lakrdijamo ko rođene budale! A tako i umiremo, jer nema velike smrti bez velika života.“⁸³

17. ZAKLJUČAK

Imotska je krajina zemljopisno izolirano područje koje je stoljećima bilo izloženo razaranjima i pljačkanjima različitih naroda. Brdovitim i sušnim podnebljem često su harale i vremenske neprilike. Iz spomenutih razloga to područje nije bilo nimalo gostoljubivo za život ljudi. S obzirom da vlast, koja je obično bila tuđa, nije posebno vodila brigu o ljudima na samoj margini države i društva, narod tog područja naučio je brinuti o sebi i razvio uistinu poseban mentalitet. Usprkos teškim životnim uvjetima, smijeh i veselje činili su sastavni dio njihovih života. Tako su živjeli i protagonisti romana Ivana Raosa prosjaci i njihovi nasljednici koji su pravi primjer

⁸³ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 673.

snalažljivog i spretnog imotskog čovjeka. Na primjeru obitelji Špalatrin Raos je oslikao dvjestogodišnju povijest tog područja i naroda koji su njime harali i njih koji su ondje usprkos svemu ostajali živjeti. Snalažljivost je imotskog čovjeka odvela iz rodnoga krša u neke pitomije krajeve gdje se napornim radom i spretnošću uspio obogatiti. Gotovo cijeli svoj životni vijek prosjaci su, i njihovi sinovi, galantari i šverceri, živjeli na rubu društva, kretali se njime kao spretni (i sretni) nomadi, ne zaboravljajući nikada početnu točku iz koje su polazili. Iako su se mnogi morali odseliti kako bi nešto postigli u životu, ipak su se vraćali kako bi *pod stare dane umrli na svome*. Ono zbog čega su se vraćali bio je snažan osjećaj ruralne pripadnosti, odnosno snaga seoske sredine da ljude trajno veže i da svakoj “povezanosti” utisne pečat posebnosti.

LITERATURA

Brkić, Mirna, *Roman Prosjaci i sinovi Ivana Raosa kao pikarski roman*, u: Zbornik radova knjiga 7, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa *Riječki filološki dani* održanog u Rijeci od 16. do 18. studenog 2006., str. 219.-231.

Bujas, Željko, *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2005., str. 931.

Cerovac, Branko, *Grad Žena*, u rubrici: *Vizualna kultura*, Zarez, br. 200, (<http://www.zarez.hr/200/vizualna2.htm>), 22. 02. 2007.

Donat, Branimir, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Na početku kraj/ Ivan Raos*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 335.-356.

Frangeš, Ivo, *Suvremena književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb-Ljubljana, 1987.

Glibo, Rajko, *Ivan Raos i usmenonarodna književnost njegovog zavičaja*, Književnokritički tekstovi, Osvit 3/4, 2004., str. 159.-167.

Ivanjek, Željko, *Ivan Raos*, Jutarnji list, 17. 9. 2011., str. 61.-62.

Janeković Römer, Zdenka, *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka *Dies Historiae*, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 21.-39.

Karbić, Damir, *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, u: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka *Dies Historiae*, Knjiga 1, Zagreb, 2004., str. 9.-18.

Lederer, Ana, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1996.

Mihanović, Nedjeljko, *Neorealistična struktura u Raosovu romanu Prosjaci i sinovi*, u: *Raosov zbornik 1, Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*, Imotski, 2005., str. 181.-187.

Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.*, ŠK, Zagreb, 2003.

Pavlečić, Vlatko, *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravljaju svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 159.-236.

Prosenjak, Božidar, *Lice i naličje hrvatske kulture*, Vijenac, br. 389, http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac389.nsf/AllWebDocs/Setnja_po_margini (22. 8. 2012.)

Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti (Od Bašćanske ploče do danas)*, Golden marketing, 2003.

Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971.

Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Doh-Gra*. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004.

Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Lo-Ner*. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004.

Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Nes-Per*. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004.

Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Pes-Pro*. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004.

Skupina autora, *Hrvatski enciklopedijski rječnik. Pro-Silj*. Zagreb: EPH/Novi Liber. 2004.

Skupina autora, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Sušić, Ivica, *Neobičnost Raosova pripovijedanja*, *Hrvatska obzorja*, Časopis Matice Hrvatske Split, Split, lipanj 2000., str. 423.-430.

Štambuk, Maja, *Od "stare" k "novoj" ruralnosti*, u: *Sociologija sela*, br. 31, 1993., str. 173.-181.

INTERNET:

<http://hr.scribd.com/doc/99322526/Norve%C5%A1ka-Slavenska-i-Hrvatska-mitologija>, (10. 9. 2012.)